

“מצעד הטעויות”: שיח תקן עממי ברשת

תקציר

בראשית חודש יוני 2021 פורסמה בדף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית רשומה שפנתה לציבור הגולשים והגולשות וביקשה מהם לציין את “הטעות בעברית שמוציאה אתכם מדעתכם”. הפנייה זכתה לכמה אלפי תגובות, שבהן ציינו המגיבים תופעות לשוניות הנתפסות בעיניהם כשגיאות מרגיזות, הביאו להן דוגמאות וחיוו את דעתם על השגיאות האלה, על מקורן, על אנשים ששוגים, על אנשים שמתקנים את העברית של זולתם, על האקדמיה ללשון העברית, על השפה העברית ועל השינויים המתחוללים בה – חומר עשיר להפליא למחקר.

באמצעות ניתוח איכותני וכמותני של התגובות שמנו לנו למטרה לענות על כמה שאלות: אילו תופעות נתפסות בעיני ציבור המגיבים הזה כשגיאות? מהן הקטגוריות הדקדוקיות העיקריות שהשגיאות האלו משתייכות אליהן? מהם המאפיינים הסוציו-בלשניים העיקריים של השגיאות או ה“שגיאות” המתוארות? האם כל התופעות הלשוניות המצוינות כשגיאות הן אכן שגיאות לשיטתם או לשיטותיהם של הגורמים העיקריים המעצבים כיום את העברית התקנית?

ניתוח התופעות הלשוניות שהוזכרו בתגובות מגלה כי את התופעות ש“זכו” למספרי התלונות הגבוהים ביותר אפשר לסווג לשתי קבוצות עיקריות: צמצום לשוני (אם מורפולוגי ואם לקסיקלי) ומעתקים מורפולוגיים (גזירה או נטייה של צורה אחת על פי פרדיגמה אחרת מהסטנדרטית ויצירת צורה לא-תקנית). לצד התופעות הלשוניות המחקר שלנו בוחן סוגיות סוציו-בלשוניות העולות מן השיח, ובפרט היחס למה שאפשר לתאר כ“עברית מזרחית”, להשפעת הלועזית ולשפה שווינונית-מגדרית. הניתוח בוחן עוד כיצד התלונות הללו מתיישבות עם מושגים שונים של “נכונות לשונית”. חלק הארי של התלונות לא נגע לחריגה מן הנורמה הפוסקנית המוקפדת ביותר, הנשמרת כיום בעיקר בפי קריינים מקצועיים, אלא לחריגה ממאפייני השפה של דוברי עברית משכילים מן השורה, דבר המעיד שנכונות מבוססת יוקרה (או נורמה מבוססת יוקרה) ממלאת תפקיד מכריע בעיצוב עמדות לשוניות.

* אנו מודות לאורי מור על הערותיו ותובנותיו היפות והחשובות, שהועילו לנו מאוד.

1. מבוא

1.1 "מה הטעות בעברית שמוציאה אתכם מדעתכם?"

בראשית חודש יוני 2021 פורסמה בדף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית רשומה מעניינת, שניסחה המדויק מובא להלן.¹ הרשומה פנתה לציבור הגולשים והגולשות וביקשה מהם לציין את "הטעות בעברית שמוציאה אתכם מדעתכם". הפנייה זכתה לכמה אלפי תגובות, שבהן ציינו המגיבים תופעות לשוניות שהן בעיניהם שגיאות מרגיזות, הביאו להן דוגמאות וחיוו את דעתם על השגיאות האלה, על מקורן, על אנשים ששוגים, על אנשים שמתקנים את העברית של זולתם, על האקדמיה ללשון העברית, על השפה העברית ועל השינויים המתחוללים בה – חומר עשיר להפליא למחקר.

באמצעות ניתוח איכותני וכמותני של התגובות שמנו לנו למטרה לענות על כמה שאלות: אילו תופעות נתפסות בעיני ציבור המגיבים הזה כשגיאות? מהן הקטגוריות הדקדוקיות העיקריות שהשגיאות האלו משתייכות אליהן? מהם המאפיינים הסוציולוגיים העיקריים של השגיאות או של ה"שגיאות" המתוארות? האם כל התופעות הלשוניות המצוינות כשגיאות הן אכן שגיאות לשיטתם או לשיטותיהם של הגורמים העיקריים המעצבים כיום את העברית התקנית?

זה נוסח הרשומה, שפורסמה ב־6 ביוני 2021:

מה הטעות בעברית שמוציאה אתכם מדעתכם?

כתבו לנו בתגובות – אנחנו פונים אליכם שוב כדי לקבל הצעות לנושאים לפרסם בדף הפייסבוק.

נשמח לקבל מכם עוד הצעות ורעיונות:

☑ האם יש מילה עברית שהייתם רוצים לדעת את מקורה?

☑ באיזה עניין של פיסוק אתם תמיד מסתבכים?

☑ איזו שאלה בעברית תמיד עניינה אתכם אבל לא העזתם לשאול?

תודה רבה מראש לכל אוהבי העברית וממגרי הטעויות הנפוצות.

התגובות התחילו לזרום ב־15:46. ארבעה ימים לאחר מכן, ב־10 ביוני 2021 בשעה 11:18, כבר הצטברו 6,732 תגובות שכתבו 6,313 אנשים (פרופילים) שונים. תגובות אלה הן מאגר הנתונים שלנו.

1. דף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית (6 ביוני 2021), <https://www.facebook.com/AcademyOfTheHebrewLanguage/posts/5613470215389655>

1.2 בעקבות התגובות

נשים לב כי רשומה זו של האקדמיה ללשון כוללת למעשה שני חלקים עיקריים:

- שאלה: "מה הטעות בעברית שמוציאה אתכם מדעתכם?"
- בקשה ל"הצעות ורעיונות" (שאלות על מקורות מילים, סוגיות פיסוק, שאלות על השפה העברית בכלל).

במאמר זה התמקדנו בשאלה הראשונה ובחנו את תשובותיהם של המגיבים על שאלת הטעות המרגיזה. ניתחנו את כלל התגובות, בדקנו אילו טעויות או "טעויות" בעברית מצוינות בכל תגובה, חילקנו אותן לקטגוריות ובדקנו את שכיחותן ומה מאפיין אותן מבחינת האופי הדקדוקי והמאפיינים הלשוניים הרחבים יותר שהמגיבות והמגיבים הצביעו עליהם.

מחקרנו מוסיף למסורת מחקרית העוסקת ברפלקציה של דוברים על השפה ובניסיונותיהם למשטר אותה ולכוון את התפתחותה. כדבריה של קמרון:

חקר השיח שבו אנשים תוהים על השפה והפרקטיקות שבעזרתן הם מנסים להתערב בשפה מעניין לא רק מנקודת מבט סוציולוגית; הוא עשוי גם להוסיף משהו להבנתנו את התופעה המורכבת לאין שיעור של השפה האנושית (קמרון, 2012, עמ' 32).²

2. היגינה לשונית ושיח תקן עממי

את המונח "היגינה לשונית" (verbal hygiene) טבעה לראשונה קמרון (1994), ושנה אחר כך שימש המונח כותרת לספר שפרסמה בנושא (קמרון 2012).³ קמרון הגדירה "היגינה לשונית" כך: "פרקטיקות [...] הנובעות מתוך דחף לשפר או 'לנקות' את השפה" (קמרון 2012, עמ' 1). המושג, כפי שכתבה קמרון (2023), נועד להיות כללי ולהתייחס למגוון רחב של פעולות או גישות שהיא כינתה פרקטיקות מטא-לשוניות שיפוטיות (evaluative metalinguistic practices). "היגינה לשונית" באה לידי ביטוי כאשר אנשים מתבוננים בשפה במבט שיפוטי ומעריכים תופעות לשוניות או ביטויים ספציפיים כ"טובים", "רעים", "נכונים", "שגויים" וכו'.

על פי הגדרתה המקורית של קמרון, "היגינה לשונית" כוללת את הגישה הפוסקנית (prescriptive) בשפה, אך אינה זהה לה. הגישה הפוסקנית, לשיטתה של

2. כל הציטוטים ממקורות שאינם בעברית מובאים כאן בתרגום שלנו.

3. הספר ראה אור לראשונה ב-1995. הציטוטים המופיעים כאן לקוחים מהמהדורה השנייה, משנת 2012.

קמרון, מבוססת על קיומו של תקן ועל אידאולוגיה שמטרתה היא שכולם ישתמשו בשפה באותו האופן. גישה זו מקדמת בדרך כלל נורמות לשוניות של השכבה השלטת, והיא מופצת בעיקרה "מלמעלה למטה", כלומר באמצעות מוסדות כגון מערכת החינוך. לעומת זאת פרקטיקות העוסקות בהיגיינה לשונית אינן מתאפיינות בהכרח בניסיון להשליט תקן אחד ויחיד של שימוש לשוני.

הרחבת מושג ההיגיינה הלשונית מעבר לגישות פוסקניות מאפשרת לקמרון לכלול בעשייה זו גם קבוצה המתנגדת לגישות הפוסקניות מטעמים אקדמיים: הבלשנים. ההבחנה בין בלשנות תיאורית לבלשנות פוסקנית היא אחד העקרונות הראשונים שסטודנטים לבלשנות פוגשים בלימודיהם.⁴ הקהילה הבלשנית מתנגדת לגישה הפוסקנית משום שהיא רואה אותה כלא רלוונטית לתהליך הטבעי והחי של התפתחות שפה. נוסף על כך, לטענת הבלשנים, הגישה הפוסקנית מקדשת מערכת חוקים לשוניים מסוים (תָקֵן), אף שהעדפה של חוקים אלה על פני חוקים חלופיים, המתארים שימוש לשוני בפועל, היא שרירותית. למרות זאת, טוענת קמרון, השיח הבלשני המבחין בין תופעות לשוניות שהבלשנים מתארים "טבעיות" ובין תופעות לשוניות שהם מתארים "לא-טבעיות" ונובעות מניסיון למשטר את השפה מלמעלה – גם הוא חלק מפעילות של ההיגיינה הלשונית.

קמרון אף גורסת שבניגוד לגישה הרווחת בקרב בלשנים, גם השיח המטא-לשוני ראוי למחקר בלשני. היא מתנגדת לבלשנים כגון פינקר (1994), הטוענים ששיח שיפוטי על שימוש בשפה שקול להבעת ביקורת על קריאות של קופים או על שירת לווייתנים. לטענתה, התבוננות ביקורתית על שימוש בשפה היא חלק מהתקשורת האנושית, ולכן דווקא בלשנים תיאוריים צריכים להתעניין בתופעה. לדבריה, "לא זו בלבד שרפלקציה מטא-שפתית היא תכונה בולטת ביותר של תקשורת אנושית, אלא שהיא אחת התכונות המבדילות בינה ובין תקשורת של מינים לא-אנושיים" (קמרון 2012, עמ' ix).

ההיגיינה הלשונית אינה מתמצה בתחום השפה. דעות על שפה ושימוש בשפה מגויסות לעיתים קרובות לצרכים שאין להם קשר ישיר לשפה.

ההיגיינה הלשונית היא שיח כפול, שיש לקרוא אותו בשתי מסגרות בו־זמנית. לימור שוויכוחי ההיגיינה הלשונית אינם אלא ייצוג של קונפליקטים חברתיים "עמוקים" יותר בזירת השפה, פירושו להתעלם מאותם מאפיינים של ההיגיינה הלשונית המעוגנים בעמדות ובאמונות לשוניות ספציפיות [...] לעומת זאת להכחיש שרעיונות על שפה מגויסים לעיתים קרובות מאוד לצורך סוגיות

4. ראו דיון אצל ביל (2018).

לא־לשוניות פירושו להחמיץ את רוב מה שנותן משמעות לכל ויכוח ספציפי על היגיינה לשונית (קמרון 2012, עמ' 11).

קמרון הדגישה את הכפילות הזאת, שהיא "[...] הרעיון שאידאולוגיות לשון/שיטות היגיינה לשונית עוסקות גם בשפה וגם בסוגיות לא־לשוניות, מוסריות, חברתיות או פוליטיות" (קמרון 2023, עמ' 21).

כאמור, מושג ההיגיינה הלשונית הוא מושג רחב הכולל מגוון של תופעות. במאמר הזה נתמקד בעיסוק בהיגיינה הלשונית "מלמטה למעלה". מור כינה עיסוק כזה "שיח התקן העממי, כלומר דיונים לא מקצועיים על תקנת לשון והכוונת לשון" (מור 2020ב, עמ' 10). כמו קמרון גם מור גרס ששיח זה הוא נושא ראוי למחקר. לטענתו, "אפשר ללמוד [ממנו] הרבה על תודעה לשונית, על אידאולוגיות לשון ועל הנסיבות החברתיות המשפיעות על צורתן החיה של לשונות". במאמר זה נעסוק בשיח התקן העממי, כלומר כל שיח על הראוי והלא־ראוי, הנכון והלא־נכון בשפה, וזאת ללא הגבלה של הרקע המקצועי של המשתתפים בשיח, ובלבד שהשיח מתנהל באופן לא־פורמלי, שלא במסגרת עשייה מקצועית של עורכים בעיתונים ובהוצאות ספרים, של מורים, של מחברי ספרי לימוד בלשון, של חברי האקדמיה ללשון וכדומה.

חלק מרכזי בשיח התקן העממי מתבטא בפעילות פוסקנית עממית (grassroot prescriptivism, על פי הייד 2014). לוקאץ' הגדירה זאת "ניסיון של הדיוטות למגר את מה שנתפס כטעויות לשוניות על ידי הבעה פומבית של דאגתם לגבי אמות המידה של תקינות" (לוקאץ' 2018, עמ' 161). דאגה זו של דוברים מן השורה לתקינות השפה מתבטאת לרוב בתופעה שמילריו ומילריו (2012) כינו "מסורת התלונות" (the complaint tradition). לשיטתם, ההיסטוריה של מסורת זו ארוכה שנים, וימיה כימי ההיסטוריה של הסטנדרטיזציה, קרי מאז ימי הביניים. לדבריהם, מסורת התלונות מתבטאת בשני סוגים עיקריים של תלונות: האחד הוא תלונות ספציפיות על שימושים שגויים, והאחר הוא תלונות על מצב השפה ובעיקר על מה שהמתלוננים רואים בו הדרדרות כללית. מילריו ומילריו כינו את שני סוגי התלונות האלה "תלונות לגליסטיות" (legalistic complaints) ו"תלונות מוסריות" (moralistic complaints), בהתאמה.

2.1 הזירות שנערך בהן השיח העממי

שיח התקן העממי מתנהל במגוון זירות, רשמיות יותר ורשמיות פחות. "פוסקנים עממיים מנהלים את קרבותיהם בתקשורת על ידי כתיבת מכתבים לעורכי עיתונים, שיחות עם שדרנים בתוכניות רדיו והשתתפות בדיונים מקוונים בנושאים הקשורים

לשימוש בשפה" (לוקאץ' 2018, עמ' 26). יש גם פוסקנים עממיים אקטיביסטיים, כמו אדם שזכה לכינוי The Grammar Vigilante, שנהג להסתובב בלילות ברחבי בריסטול שבאנגליה ולתקן טעויות פיסוק בשלטי רחוב ובשלטי חנויות.⁵

2.1.1 מכתבים למערכת

האמצעי המסורתי ששימש דוברים להבעה פומבית של אי-שביעות רצונם משיבוש לשוני כלשהו או להרתעה מפני הידרדרות השפה הוא מדור המכתבים למערכת. מחקרים שבחנו מכתבי תלונה על שימוש בשפה שהתפרסמו בעיתונים התמקדו בהיבטים שונים של מכתבים אלה. אלג'או (1985) ניתח תלונות על שימושים בשפה האנגלית שהופיעו בטור העצות "Dear Abby", שהחל להתפרסם בשנת 1956. הוא מצא להפתעתו שאת כותבי המכתבים הראיגו בעיקר תופעות הקשורות לאוצר המילים, ולא לדקדוק. לוקאץ' (2018) חשפה תופעה דומה במכתבים למערכת שהתפרסמו בשני עיתונים, "The Times" ו-"The New York Times", בשנים 2000-2010. בדומה לאלג'או מצאה לוקאץ' כי הקטגוריה שזכתה למספר התלונות הרב ביותר בשני העיתונים הייתה בחירה לקסיקלית, ואילו תלונות הנוגעות לתחביר היו הקטגוריה שבה מספר התלונות הקטן ביותר. עוד סוגיה שמעסיקה פוסקנים עממיים דוברי אנגלית היא השימוש בגרש (apostrophe). לוקאץ' (2015) בחנה את העיסוק בסוגיה במכתבים למערכת שהתפרסמו ב-76 עיתונים בשפה האנגלית בשנים 1983-2013 (258 מכתבים בסך הכול) ומצאה קשר בין רמת העניין בנושא, כפי שהשתקפה במספר המכתבים, ובין אירועים כגון שינויים במדיניות כתיבת השלטים ועוד.

קורפוס המכתבים משני העיתונים, "The Times" ו-"The New York Times", שימש את לוקאץ' (2018) גם במחקר סוציו-בלשני שבו בחנה את מאפייניהם של כותבי המכתבים. החוקרת מצאה שמרבית הכותבים היו גברים, וכרבע מכלל הכותבים ציינו שיש להם קשר מקצועי לתחום הלשון (מורים, עורכים וכדומה), כנראה כדי לתת משנה תוקף לדעותיהם. לוקאץ' הבחינה גם בהבדלים בין תרבויות: מספר המכתבים שפורסמו בעיתון הבריטי היה כפול מזה שבעיתון האמריקאי. עם זאת ציינה לוקאץ' שלא כל המכתבים שנשלחים למערכת העיתון מתפרסמים. על כן ייתכן שההעדפות שנמצאו במחקרה מושפעות לא רק מהנושאים הקרובים לליבם של הכותבים אלא גם מבחירות העורכים.

⁵ "Meet the 'Grammar Vigilante' of Bristol", 3.4.2017 <https://www.bbc.com/news/av/uk-39459831>

מחקרי המכתבים למערכת בוחנים התייחסות ספונטנית של דוברים לנושאים הקשורים בהיגיינה לשונית, ואילו קריסטל (2018) ניתח קורפוס מכתבים "מוזמנים". בשנת 1986, בתוכנית רדיו בנושא השפה האנגלית ברשת BBC, התבקשו המאזינים לשלוח מכתבים שבהם שתי רשימות: שלוש דוגמאות לשימוש בשפה שהם שונאים במיוחד ושלוש דוגמאות שהם אוהבים. התקבלו יותר מאלף מכתבים. רוב הכותבים נענו רק לבקשה הראשונה, ורק מעטים מהם הצליחו להתאפק ולציין שלוש דוגמאות בלבד. מכלל התלונות זיהה קריסטל את עשר התלונות הנפוצות ביותר. בניגוד לממצאיהם של לוקאץ' ושל אלג'או, התלונות שבראש המצעד הזה קשורות בעיקרן לתחביר ולא לאוצר המילים.

2.1.2 רשתות חברתיות

המעבר לעידן הדיגיטלי הביא עימו תופעות שכונו "מסורת תלונות דיגיטליות" (digital complaint tradition; לוקאץ' 2018), "פוסקנות דיגיטלית" (digital prescriptivism; לוקאץ' והייד 2023) או "פוסקנות עממית של המאה ה-21" (21st century grassroot prescriptivism; הייד 2014). בימינו הרשתות החברתיות מקבלות תפקיד מרכזי יותר ויותר בקביעת האג'נדה של היגיינה לשונית, והן פועלות כחממות לפרקטיקות של משטור לשוני בין דוברים (קמרון 2023). מצד אחד הפלטפורמה הדיגיטלית מרחיבה את השיח ומנגישה אותו גם לאנשים שבעבר לא נמנו עם כותבי המכתבים למערכת (לוקאץ' והייד 2023). מצד אחר קהל קוראי המכתבים למערכת הוא קהל מגוון (בדומה למגוון הנושאים שהמכתבים עוסקים בהם), ואילו קבוצות ברשתות החברתיות הן על פי רוב הומוגניות יותר. הפלטפורמות הדיגיטליות יוצרות ומטפחות "קהילות קלות" (light communities, בלומרט ווריס 2015), כלומר התלכדות של אנשים שונים בעלי תחום עניין משותף או מטרה משותפת (לוקאץ' והייד 2023).

אחת הסוגות הדיגיטליות שמתרחש בהן שיח תקן עממי היא בלוגים (יומני רשת). לוקאץ' (2018) התמקדה בבלוג "Grammar Girl", המבוסס על הסכת פופולרי ששמו "Grammar Girl's Quick and Dirty Tips for Better Writing", שמיניון פוגרטי (Mignon Fogarty), הכותבת והמגישה, עוסקת בו בסוגיות לשוניות שונות, על פי רוב בהנחיות לשימוש נכון בשפה, במקרים רבים בעקבות שאלות של מאזינים. אומנם כותבת הבלוג היא אשת מקצוע (בעבר הייתה מרצה לעיתונאות ושימשה עורכת) הכותבת במסגרת עשייתה המקצועית, אך התגובות על הרשומות שלה הן למעשה שיח תקן עממי ער. לוקאץ' ניתחה את התגובות של קוראי הבלוג על ארבע רשומות בנושא שימוש נכון בשפה, 412 הערות בסך הכול. 13%

מהמגיבים נידבו מידע אישי על עצמם, כגון שפת אם, גיל, ארץ מוצא ומקצוע. במקרים רבים המקצוע רלוונטי לדיון ומסייע לחיזוק המהימנות של המידע שהציגו. יש גם שהציגו את הקשר או את הגישה שלהם לנושא, כגון תלמידים, הדיוטות המתעניינים בשימוש נכון בשפה או טהרני לשון (grammar sticklers). להערכת לוקאץ': "מגיבים המשתפים מניסיונם תורמים מידע חדש על הנושא, מציעים נקודות מבט אחרות ונותנים ביטוי לזהות המקוונת שלהם" (לוקאץ' 2018, עמ' 90). כ-20% מהמגיבים נקטו את הגישה התיאורית (דסקריפטיבית), וכ-55% נקטו גישה פוסקנית (פרסקריפטיבית).

סוג מסוים של בלוגים המשמש אכסניה לשיח תקן עממי הוא בלוגי צילום (יומני רשת מצולמים, photoblogs) המוקדשים לשיבושי לשון. לטענת הייד (2014), סוגה זו, שצצה במחצית השנייה של העשור הראשון של המאה ה-21, היא דוגמה מובהקת של פוסקנות עממית. כותבי הבלוגים הם בדרך כלל חובבי שפה שמטרתם לבקר שימוש לשוני ספציפי, בעיקר כאשר הוא נעשה "בעולם האמיתי", כלומר מחוץ לאינטרנט. לדוגמה, בלוג הצילום "Unnecessary Quotes", שהייד מנתחת במאמרה, עוסק בשימוש לא־תקני במירכאות.⁶ הבלוג מכיל בעיקר תמונות של מודעות שיש בהן מירכאות מיותרות ומתחתן הערה. הייד מצאה כי הערות רבות כתובות מעמדה של היתממות (fake naïveté) או העמדת פנים של אי־הבנה. לדוגמה, מתחת לתצלום של מודעה המכריזה "כלבלבים' למכירה", נכתבה ההערה "אז מה הם באמת מוכרים? דגי זהב בתפושת של כלבלבים?" (התרגום שלנו). ההערה מבוססת על פירוש שגוי במתכוון של כוונת המפרסם. לדעתה של הייד, הערות כאלה מביעות ביקורת "מוסווית בהעמדת פנים של הומור" (הייד 2014, עמ' 507); נציין כי בחומר המחקר שלנו הופיעו כמה הערות ברוח זו, ראו להלן. בין שהביקורת מרומזת ובין שהיא מפורשת, לטענת הייד בבסיס פלטפורמות כאלה יש אג'נדה שמטרתה למשטר את השימוש בשפה ולבניש את מי שאינו נוהג בהתאם לתקן.

את הבלוגים כותבים בדרך כלל כותב אחד או מספר קטן של כותבים, ואילו קבוצות פייסבוק הן פלטפורמה ריכוזית פחות ועממית יותר. בזמן כתיבת המאמר מצאנו כמה וכמה קבוצות פייסבוק פעילות העוסקות בעניינים הקשורים לשפה העברית. כמה מהקבוצות עוסקות בשפה בכלל ("העברית שלנו", "קול העברית", "קהילת השפה העברית"),⁷ וכמה מהן, בדומה לבלוג הצילום שתיארה הייד,

6. <http://www.unnecessaryquotes.com/>

7. <https://www.facebook.com/groups/haivritshelanu/>; <https://www.facebook.com/groups/kol.haivrit.kula/>; <https://www.facebook.com/groups/safa.ivrit.group/>

מתמקדות בתופעה ספציפית (”חולצה מטיילת בוואדי”, ”להעיף את הי’ מפועל בעתיד בגוף ראשון”, ”אף לב הפלא – ביטויים וצירופים משובשים”, ”מותן של מילות היחס (שפעם השתמשנו)”.⁸ יש גם דפים של גופים ואנשי מקצוע מרכזיים בתחום, כגון הדף של האקדמיה ללשון העברית,⁹ שבהם כותבים את הרשומות מנהלי הדף, והשיח מתנהל רק בתגובות של חברי הקבוצה על רשומות אלה. שיח התקן העממי בקבוצות הפייסבוק המתמקדות בענייני לשון חושף את יחסם של חברים בקבוצה לדוברי השפה ולתקן הלשוני. הזיהוי של מאפיינים לשוניים שונים כתקניים או לחלופין כשגיאות קשור במידה רבה ליוקרתן החברתית של הקבוצות שהסוציולקט שלהן הוא בעל מאפיינים אלה. מור (2020) מצא עדויות לאופן שבו שיח תקן עממי מסווה אידאולוגיה של אפליה אתנית, בדיון שנערך בקבוצת פייסבוק סגורה שנמנו בה יותר מ-10,000 חברים בזמן שמור ערך את מחקרו. השיח נסב על שאלה דומה לשאלה שהובילה למחקר הנוכחי: מהי הטעות בעברית המעצבנת ביותר בעיני משתתפי הדיון. מור מצא שמ-391 התגובות העיקריות על הרשומה 10.7% (42 תגובות בסך הכול) ציינו ביטויים לשוניים המקושרים באופן סטראוטיפי ל”דיבור מזרחי”, וזאת בלי להתייחס לכך במפורש. מור הסיק מן הממצאים כי הקשר שהמגיבים יצרו בין שפה ”רעה” ובין דוברים מזרחיים חזק במובהק מהקשר שיצרו בין שפה ”רעה” ובין דוברים אשכנזים. נידרש לסוגיה זו בהמשך, בניית התגובות שנתקבלו ברשומה שאנו מתמקדות בה.

2.2 אפיון השיח

שיח העוסק בהיגינה לשונית, בין שהוא מתרחש במכתבי מערכת ספונטניים בין שבמכתבים מוזמנים, ברשומות בבלוגים, בתגובות על רשומות או בדיונים בקבוצות פייסבוק, הוא שיח אמוציונלי. קמרון (2012) טענה שהעיסוק בהיגינה לשונית הוא חלק מהתקשורת האנושית וציינה שאין לזלזל ”בעוצמת התשוקה שבה אנשים עוסקים בהיגינה לשונית ובהנאה שהם מפיקים לעיתים קרובות מפעילותם” (קמרון 2012, עמ’ 31).

ואכן, קריסטל (2018) מצא שהשפה שהשתמשו בה כותבי המכתבים הייתה קיצונית במיוחד. המגיבים גייסו ”מטפורות אפוקליפטיות” כדי להביע את רגשותיהם בנוגע לתופעות שימוש בשפה שהיו לא־רצויות או לא־נכונות בעיניהם.

⁸ <https://www.facebook.com/> <https://www.facebook.com/groups/330001153860374>; <https://www.facebook.com/groups/lehaifnikim>; <https://www.facebook.com/groups/aflev>; <https://www.facebook.com/groups/148810222144936>

⁹ <https://www.facebook.com/AcademyOfTheHebrewLanguage>

תגובות טיפוסיות כללו מילים וביטויים כגון prostitution, horrified, grind my teeth וכיוצא בהם. קריסטל העיר: "דקדוק, מסיבה כלשהי, מעורר כעסים עמוקים ביותר" (קריסטל 2018, עמ' 206). הרצון לשמור על התקינות או על הנכונות של השפה מתואר על ידי משתתפים רבים בשיח התקן העממי במונחים של מאבק ומלחמה. הגישה הזאת מתבטאת גם בניסוח הרשומה נשוא מחקרנו בדף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית: "תודה רבה מראש לכל אוהבי העברית וממגרי הטעויות הנפוצות" (ההדגשה שלנו), וגם, כפי שנראה בהמשך, בתגובותיהם של המשתתפים בשיח.

3. שיח תקן עממי בתגובה על רשומת "הטעות שמוציאה אתכם מדעתכם"

מחקר זה הוא חוליה נוספת בשרשרת מחקרים העוסקים בשיח התקן העממי, שמקצתם הוזכרו בסעיף הקודם. לוקאץ' (2018) זיהתה שני מסלולים עיקריים של מחקר בתחום מסורת התלונות: (א) בחינה שיטתית של תלונות לשוניות ספציפיות; (ב) ניתוח מטא-לשוני של השיח עצמו. המאמר הנוכחי משתייך לשני המסלולים. במסלול הראשון נבחן את שיח התקן העממי כפי שהוא משתקף בתגובותיהם של עוקבי דף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית לרשומה המדוברת ונוזה ונאפיין את הטעויות בעברית המטרידות אותם ביותר. במסלול השני ננתח את הסוגיות הסוציו-בלשניות העולות מן השיח, ובפרט היחס למה שאפשר לתאר כ"עברית מזרחית", להשפעת הלוועזית ולשפה שוויונית-מגדרית; וכן נבחן את השאלה מהו תקן השפה, או הנורמות השונות של שפה, שהמגיבים נשענים עליו כאשר הם מתארים תופעות לשוניות שונות כ"טעויות".

3.1 מבט כללי

הרשומה שפורסמה בדף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית ב־6 ביוני 2021 כללה שני חלקים עיקריים:

- שאלה: מהי הטעות בעברית שמוציאה אתכם מדעתכם?
- בקשה ל"הצעות ורעיונות" (שאלות על מקורות מילים, סוגיות פיסוק, שאלות על השפה העברית בכלל).

את התגובות על הרשומה אפשר לחלק לכמה קטגוריות כלליות, כמתואר בלוח א.

סוג התגובה		מספר התגובות מסוג זה
תגובות הכוללות ציון טעויות מעצבנות		5,759 (85.5%)
תגובות ללא ציון טעויות מעצבנות		
תיוג פרופילים אחרים בפייסבוק		537 (8.0%)
שיח עם האקדמיה ("הצעות ורעיונות")		233 (3.5%)
תגובות לא-רלוונטיות או לא-ברורות		150 (2.2%)
התייחסות לתקן, לתיקונים, לטועים ולמתקנים		53 (0.8%)
סך הכול		6,732 (100%)

לוח א: סוגי תגובות על הרשומה "הטעות שמוציאה אתכם מדעתכם"

בכמה מהתגובות שציינו טעות מעצבנת הוסיפו הכותבים גם התייחסות לבקשה בנוגע ל"הצעות ורעיונות", תייגו אחרים או הביעו יחס לתקן, לתיקונים וכו'. תגובות אלה נכללות בקטגוריה הראשונה. ארבעה ימים לאחר פרסום הפוסט הצטברו 6,732 תגובות עיקריות ותגובות משנה. השתמשנו בכלי אינטרנטי ששמו Export Comments כדי להוריד את כל התגובות לקובץ אקסל וליצור את מאגר הנתונים.¹⁰

3.2 המשתתפים

כאמור, הרשומה עוררה תגובות רבות. 6,732 תגובות נכתבו על ידי 6,313 אנשים (פרופילים) שונים. רוב האנשים (5,961) הגיבו פעם אחת, 352 הגיבו יותר מפעם אחת. שניים הגיבו חמש פעמים. נוסף על ריבוי התגובות גם החשיפה של הרשומה הייתה עצומה: במועד איסוף הנתונים קיבלה הרשומה המקורית כ-1,500 לייקים, והתגובות צברו יותר מ-17,500 לייקים נוספים בסך הכול.

קשה לאפיין את המשתתפים בשיח. נתוני המגיבים המופיעים במאגר שלנו כוללים רק את שם המשתמש או המשתמשת בפייסבוק ואת מספר הפרופיל. אם כן, אין לנו דרך מהימנה לדעת למשל את גיל הכותבים, את המגדר שלהם או את מקום מגוריהם. גם מהתגובות אפשר ללמוד רק מעט על הכותבים עצמם. מצאנו הירדות לגיל רק בשש תגובות, שבהן הכותבים התייחסו ל"צעירים", לפערי דורות ולהידרדרות השפה, כגון התגובה הזאת:

¹⁰ <https://exportcomments.com>

(1) כשאומרים 'ש' ... במקום 'כש'.... בדור שלי היו חוטפים סטירה מההורים על טעויות כאלה. גם "למה ש....." במקום "משום ש...." עושה לי צמרמורת.

בארבע תגובות התלוננו הכותבים על טעויות שאפילו הם, שהעברית אינה שפת אימם, אינם עושים. לדוגמה:

(2) אני עולה חרשה ולא ממש שולטת בשפה, אבל "למלות" במקום למלא? "חיילת בודדת" במקום בודדה? חחח

כמו כן רק שישה כותבים ציינו את הרקע המקצועי הרלוונטי שלהם (מורים). שיעור נמוך זה (כ־0.1%) בולט בהשוואה לתגובות בכלוג "Grammar Girl", שבו מצאה לוקאץ' (2018) שב־13% מהתגובות הוזכר מקור הסמכות של הכותבים. אזכורי המקצוע במאגר שלנו לא נועדו ככל הנראה להצביע על מקור הסמכות, אלא הם חלק מהסיפור. ראו לדוגמה:

(3) כיסאות קמץ ב'ס'. טעות נפוצה אבל מקפיצה אותי בכל פעם. ואני מלמדת בבית ספר עם מלא כסאות!!!

3.3 אופי השיח

3.3.1 שיח פנימי

העובדה שרוב הכותבים אינם מזכירים את הרקע המקצועי שלהם (בהנחה שבכותבים יש גם בלשנים, עורכי לשון וכו') מתיישבת היטב עם רוח השיח, המצטייר כמעין שיח פנימי או שיח עמיתים. דף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית משמש מסגרת ל"קהילה קלה" (light community, על פי בלומרט ווריס, 2015), או אולי אפילו לקבוצת תמיכה, שבה "אוהבי העברית וממגרי הטעויות הנפוצות" מרגישים שאינם לבדם:

(4) @תיג[1] אני לא לבד יקירי. הבט סביבך וראה עולם מופלא של טרחנים

כמוני 😊

(5) @תיג[2] אתן רואות ??? יש עוד אנשים נורמלים בעולם חוץ ממני, ששגיאות בעברית מפריעות להם !!!

בשיח הפנימי הזה עם אנשים השותפים לדעותיהם ולהשקפותיהם הכותבים מרגישים שהם יכולים להביע את דעתם בחופשיות. האווירה המשוחררת מתבטאת

11. כאן ולאורך המאמר הוסרו מהדוגמאות שמות המשתמשים המתויגים בתגובות כדי לשמור על פרטיותם. ציטוטים מתגובות מופיעים בכתיב ובפיסוק המקוריים.

גם בכתיבה הלא-מוקפדת או הלא-סטנדרטית המאפיינת רבות מאוד מהתגובות. מצאנו מקרים רבים של שימוש בסלנג או בצורות משפת האינטרנט, כגון חחחח או הכפלת אותיות להעצמת האפקט:

(6) שחררו אותנו מ"באם" באמאשלכם

(7) לא עניתי כי הייתי יושן!! חחחחחח

(8) אני הולכ/ת הבית, לאאאאא יכולהההההה עם זה

(9) למלות מים. פריחה יש לי כמורה שמבקשים ממני ככה אחרי אין ספור

תיקונים הודעתי שמי שטועה לא יוצא – מתחיל שיפור. (@תיוג) אה

עושה להם הכנות לחטיבה חחחח

עוד היבט של היות השיח שיח פנימי הוא ההבחנה בין "אנחנו" ובין "הם". לעיתים לא הטעויות הן שמוציאות את המגיבים מדעתם אלא הטועים:

(10) אנשים שאומרים וכותבים אני יעשה, אני יבוא 🤔🤔🤔 מוציאים

אותי מדעתי!

מגיבים רבים מצביעים על סוג מסוים של טעויות שלדעתם חמור יותר מטעויות "סתם": טעויות הנובעות לדעתם מניסיון כושל (או "יומרני") של הדוברים להגביה את המשלב. מצאנו 25 תלונות כאלה:

(11) היומרנות שמובילה אנשים להשריק את וי"ו החיבור במקומות הלא-

נכונים (וללכת) ולרפות בגד כפת אחרי יידוע ("בפעם הראשונה, –

בפ"א רפה) וכדומה. מעדיפה שיגידו וללמד מאשר וללכת.

(12) הכי הכי איומה מכולן היא ההיפרקורציה שגורמת למנחים עילגים

להוציא אותנו לזרסומות, לשי אביבי להבטיח לנו הרפתקאות נפלאות

בזרק הבא של בואו לאכול ולנועה קירל לעשות שמות בדורה והדוד –

הם עמדו בפתח המומים. נורא.

יחס מתנשא המזלזל בטועים בא לידי ביטוי גם בתגובות משועשעות המציעות תשובה היפותטית על היגדים הכוללים ביטוי הנתפס כטעות (בדומה לעמדה של fake naïveté שמצאה הייד). לדוגמה:

(13) אפשר להשאיל ממך ספר? מה???? לא, אתה לא יכול להשאיל ממני

ספר! לא עכשיו ולא ever!

(14) "אני יחזור אליך". 🙄 לא לא, אל תחזור

(15) בבר.. תביא לי בבקשה קש. מה אתם סוסיס??? קשית, ריבוננו של עולם!!!

בשיח כזה, של "אנחנו והם", לצד התלונות העוסקות רק בטעויות הלשון הספציפיות, או התלונות הלגליסטיות (legalistic complaints), על פי המינוח של מילרוי ומילרוי (2012), אנו מוצאים גם מעט תלונות מוסריות (moralistic complaints), הקושרות טעויות לשוניות לא רק לבורות של דוברים אלא להידרדרות כללית של השפה או של החברה:

(16) הטעויות הבלתי נסבלות במספרים בלשון זכר ונקבה. הבורות הזו פשטה לצערי בכל שכבות החברה.

(17) אנאלפבתיות כללית של רוב ישראלים ובמיוחד של מנחי תכניות רדיו.

(18) השמטת הכינוי המוסב מוציאה אותי מדעתי: "העיר שאני גר קטנה... השירים שגדלתי הכי יפים...אלה הפירות שאני רגילה..." נשמע כאילו קוף מדבר...השפה מידללת וכך גם האינטליגנציה...וכן, אני מתנשא וממש לא מתנצל... 😊😊

מצד אחר, יש מגיבים הרגישים להיבט החברתי-פוליטי שקמרון (2012) ראתה בו חלק בלתי נפרד מהעיסוק בהיגינה לשונית. בתגובותיהם הם מתנגדים לניצול מאפייני השפה של אנשים או קבוצות חברתיות לקידום אינטרסים החורגים מתחום השפה:

(19) הכי הכי מוציא אותי מדעתי – כשטועים לחשוב שיש קורלציה בין שפה תקנית ואינטליגנציה 😊 סליחה, מתאם

(20) שפה תקינה היא עוד סוג של חסם מוביליות חברתית, כלומר, ניסיון של הפריבילגים לחסום אנשים מרקע נמוך מלהתחרות איתם על עמדות בסטטוס גבוה. לכן אני משתדל לא להתעצבן מטעויות בעברית

ההכרה בהיותה של שליטה בחוקי השפה התקנית סוג של הון תרבותי העומד לרשות חברי הקבוצה מתבטאת בסרקזם בתגובה שלהלן:

(21) שימישכו לטעות, אחרת על מי נתנשא? [תיוג]

3.3.2 שיח המבטא רגשות, מהנאה עד התמרמרות

עוד מאפיין בולט של השיח שנבדק במחקר זה הוא האופי הרגשי שלו. אין ספק שהתשווקה וההנאה שזיהתה קמרון (2012) בעיסוק בהיגינה לשונית מאפיינות גם את השיח שבחנו:

(22) וויי איזה פוסט מרגיע. ממש טיפולי 😊 אני לא סובלת שאומרים "פעם ש-" כתרגום ל-"once. אין דבר כזה 'פעם ש-' ועוד מלא דברים, שכתבו כבר):

(23) איזה פוסט תענוג כולם פורקים 😂

ברומה למכתבים שבחן קריסטל (2018), גם כאן מצאנו מקרים רבים של שימוש באוצר מילים אמוציונלי ובמטפורות קיצוניות כדי להביע מורת רוח מטעויות לשוניות. תגובות רבות (כ־450) מכילות תארים כמו **מחרפן ומטריף** וביטויים ציוריים כגון **עושה לי פריחה**.

(24) ש... במקום כש... עושה לי פריחה!!

(25) "להזיז" גורם לאוזניים לדמם, ושימוש במילה הזו ראוי שיוגדר כתקיפה פיזית.

(26) כנסו במקום הכנסו. זוועה.

(27) נותת... במקום נותנת. האוזניים שלי נשרפות...

(28) September נחשב? כי זה כמו ציפורניים על לוח

נוסף על אוצר המילים האמוציונלי והשימוש הרווח בחזרה על אותיות להעצמת האפקט, מגיבים רבים (1,223 במספר) הוסיפו בתגובות שלהם פרצופונים (אמוטיקונים). תוספת הפרצופונים מבטאת את תחושותיהם של המגיבים ביטוי חוץ-לשוני. המגיבה שלהלן מספרת כי טעויות בעברית גורמות לה עצב 😞😞, תחושת הלם 😱, זלזול 😏 וגם שעשוע 😄. וכל זאת בתגובה אחת:

(29) כשאנשים לא יודעים להוסיף את הכ' לפני הש' ורושמים: "שהייתי בחו"ל" במקום "כשהייתי בחו"ל". מטריףףף 😞😞 – אחראיות במקום אחריות (מלקחת אחריות) – צומת לב במקום תשומת לב 😞 – מחירה במקום מכירה (חושבים שזה בא ממחיר 😞) – לטאטאות במקום לטאטא – ועוד מיליון טעויות בזכר ונקבה רבים ורבות 😞😞 – מתווחת עם a במקום מתווכת עם e

מגיבה אחרת נעה בין התנשאות 🙄 לזעם 😡:

(30) הכי בלתי: עיוותי גוף ראשון אני יביא אני יעשה 🙄🙄 וכן – לטעויות בתיאור זמן למשל – "שהלכנו..." במקום "כשהלכנו" נטרפת 😞😞

ויש כמה תגובות שמביעות אירוניה עצמית משועשעת 😏) מעוצמת הרגשות שטעויות לשון מעוררות:

(31) אם/עם.. אני יבוא ילך יגיד יעשה..."שאני" במקום "כשאני"..
 "הלכתה", "אמרתה", "נסעתה"..
 כשלא מבדילים בין גבוה לגבוהה..
 המכנס גבוה, הילדה גבוהה! ובכלל.. כל שגיאת כתיב עושה לי פריחה בגוף 😊
 (32) שלוש ילדים. עשרה ילדות. אני יביא. אני יעשה. "תירו בי וזהו! (אני יודעת שצריך להגיד: יירו בי 😊)

מעניין שמגיבים המעידים שהם חרדים למצב השפה נדרשים לפרצופונים כדי להביע את תחושותיהם.

4. מצעד הטעויות: מי ומי בתלונות

מכלל התגובות (6,732), ב־5,759 תגובות התלוננו המגיבים על טעויות שמעצבנות אותם. בתגובות אלה נתמקד בסעיף זה. כפי שאפשר להתרשם מהדוגמאות שהובאו עד כה, התגובות מגוונות מאוד, ותהליך הניתוח והסיווג שלהן מאתגר. לכן בטרם נציג את "מצעד הטעויות" נקדים ונתאר את המתודולוגיה שנקטנו כדי לנתח ולסווג את התגובות לצורך הפקת המצעד. לאחר מכן נציג כמה סוגי תובנות שהפקנו מתוצאות המצעד: (א) המאפיינים הלשוניים של התופעות שמגיבים התלוננו עליהן; (ב) המאפיינים הסוציו-בלשניים של תופעות אלה ותפיסת (או תפיסות) הטעות העולה מהן.

4.1 מתודולוגיה

4.1.1 מאפייני התגובות והגדרת ה"תלונה"

הליך הניתוח והסיווג של התגובות היה מורכב: השאלה הפתוחה מאוד – והאפשרות שניתנה למגיבים ולמגיבות לכתוב כרצונם ובחופשיות – היא בגדר יתרון וחיסרון כאחד. לעומת שאלון מובנה, שהשאלות בו מתוכננות ומוגדרות כדי שהמענה יהיה מוגבל וקל לניתוח – ובפרט שאלות ברירה, שהמשתתפים נאלצים לבחור בהן מאפשרויות מסוימות שהוגדרו מראש – כאן היה למגיבים כר נרחב לכתוב בו כרצונם, בלשונם ובהיקף ובסגנון שיבחרו. החיסרון של חומר פתוח כזה הוא שבהכרח יש מרחב מסוים לפיענוח התשובות, קל וחומר למיון ולסיווג שלהן. לדוגמה:

(33) משגע אותי שאומרים תתי אלופים. אומרים תת אלופים!

ה"אומרים" הראשון הוא תיאורי (דסקריפטיבי), ואילו השני תקני (נורמטיבי). עם זאת על פי רוב – כמו בדוגמה זו – הכוונה הייתה ברורה. הכתיבה החופשית, ובייחוד הצורך לציין צורות לשוניות חריגות, הניעו את המגיבים להשתמש במגוון שיטות כדי להבהיר את כוונתם: ניקוד חלקי, תעתיק לאותיות לועזיות או תיאורים. לדוגמה:

(34) שגם כשאנשים מבינים שיש לומר את ההלחם רכבל (rakevel) הם ממשיכים לומר (rakbal)

(35) כשכל, אבל כל, אנשי כב"ה ומד"א – מאחרון הזוטרים ועד גדולי המפקדים – אומרים לכודים בכף דגושה (לקודים) במקום לכודים בכף רפה. משגע אותי!

במקרים מסוימים קשה לדעת אם המגיבים התכוונו לתופעה בשפה הכתובה או בשפה הדבורה. לדוגמה תגובה זו:

(36) אני ילך, יבוא, ישתה ושות'

כפי שנראה בהמשך, הפורמט הפתוח הניב תלונות במגוון רחב של רמות כלליות: מתופעות נקודתיות מאוד בשפה ועד תופעות לשוניות רחבות. היו גם תגובות שהסתפקו בשיפוטם "סוציולוגיים":

(37) באופן גורף – עילגות של ערסים.

התגובות הצריכו אפוא פיענוח של התוכן, וזהו התופעה או התופעות הלשוניות שהמגיבים מתייחסים אליהן, מיונן לקטגוריות וגם ניתוח כמותי שלהן. אומנם הרשומה ביקשה לציין את "הטעות בעברית שמוציאה אתכם מדעתכם", אך מגיבים רבים לא התאפקו וציינו יותר מטעות אחת, בדומה למגיבים במחקרו של קריסטל (2018), שהתבקשו לציין שלוש תופעות לשוניות שהם אינם אוהבים, אך "רק מעטים הגבילו את עצמם בציתנות לשלוש בלבד" (עמ' 206). לצורך הניתוח הכמותי של סוגי הטעויות (או ה"טעויות") שהמגיבים הצביעו עליהן מנינו בנפרד כל אחת מהטעויות שצינו בכל תגובה.

4.1.2 סיווג התלונות

התופעות הלשוניות שצינו בתגובות היו מגוונות ביותר באופיין. רובן היו נקודתיות וספציפיות. לדוגמה, יותר מ-500 תגובות כללו תלונות על הצורה **יושנת** (במקום **ישנה**), ויותר מ-150 תגובות ציינו את השימוש במילה **הבית** במקום של 'הביתה'

("אני הולכת הבית"). אחרות לעומת זאת לא הצביעו על צורות ספציפיות אלא על תופעות רחבות יותר: לדוגמה, יותר מ-450 תגובות עסקו בטעויות בשם המספר. סיווג התלונות נעשה כך: ראשית, כל תופעה לשונית שהיו תלונות לגביה סווגה לקטגוריה שהוגדרה הגדרה ארעית. הקטגוריות נועדו לרכז יחד את כלל התלונות על אותה טעות או תופעה לשונית. למשל, דוגמה (34) סווגה לקטגוריה "הגייה של רכבל", ודוגמה (35) סווגה לקטגוריה "בכ"פ". כאשר הובאו בתגובות כמה דוגמאות של אותה תופעה איחדנו אותן תחת קטגוריה אחת. למשל, דוגמה (36) נחשבת למופע אחד של הקטגוריה "תחילית יו"ד במקום אל"ף בעתיד מדבר". אפשר לראות כי בדומה לתלונות עצמן היו גם קטגוריות צרות יותר ורחבות יותר מבחינת כלליות התופעה הלשונית שהן מתארות: הקטגוריה "להשים", לדוגמה, כוללת תלונות על צורה ספציפית זו, כלומר על פועל יחיד, ואילו הקטגוריה "שיבוש הגייה נקודתי בלועזית" כוללת תלונות מגוונות על הגייה לא-תקנית או לא-מקובלת של מילים לועזיות כפי דוברי עברית, מסלומון במקום סלמון עד ספטמבר כפ"א רפה. בסך הכול יצרנו כ-800 קטגוריות ארעיות.

בשלב השני סווגו הקטגוריות עצמן למספר קטן יותר של קטגוריות-על, כדי ליצור קבוצות כלליות יותר מבחינת סוג התופעות שהן כוללות. מאליו מובן כי תופעות לשוניות כגון אלה שצינו בתלונות אפשר לארגן ולסווג בקבוצות ביותר מדרך אחת. ניסינו לארגן את התופעות בקבוצות באופן שיאפשר לנו ליצור הכללות בעלות משמעות ובד בבד לא להתרחק יותר מדי מן הקטגוריות ומן התופעות המקוריות, כלומר לאבד מידע מועט ככל האפשר. במקביל לארגון התופעות בקטגוריות-על שמרנו גם על החלוקה הפנימית שהתבססנו עליה (לקטגוריות ולתופעות לשוניות). ארגון זה של המידע סייע לנו לתאר תיאור בהיר ומדויק ככל האפשר הן את ההכללות והן את הפרטים.

דוגמה ליצירת קטגוריית-על היא סיווג הקטגוריות "הגייה של רכבל", "קניון" (במקום "קניון") ו"מזרון" (במקום "מזון") לקטגוריית-העל "שינוי הגייה נקודתי", כלומר שינוי (או מפרספקטיבה נורמטיבית, שיבוש) בהגייה של מילה מסוימת. לעומת זאת קטגוריית "בכ"פ" סווגה לקטגוריית-העל "שינוי הגייה כללי", כלומר שינוי (או שיבוש) בהגייה שאפשר להבין ולתאר אותו כחלק מתופעה רחבה יותר. בתהליך ניתוח התגובות עצמן קבענו שכל התופעות והדוגמאות המופיעות באותה תגובה ושייכות לאותה קטגוריית-על ייקראו "תלונה" וייספרו פעם אחת לתגובה זו. לדוגמה:

(38) להשים, הייתה, הלכתי, לקחתה, שברתה 🤔😡😞

התגובה כוללת חמש דוגמאות ושלושה פרצופונים. הדוגמה הראשונה, הפועל **להשים**, נספרת כתלונה אחת מקטגוריית-העל "מעתיקי בניינים", שכן **להשים** מופיע בבניין הפעיל במקום **לשים** בבניין קל, הסטנדרטי. ארבעת הפעלים הייתה, **הלכתה**, **לקחתה**, **שברתה** נספרים כתלונה אחת מקטגוריית-העל "שגיאות כתיב". בכל הצורות מופיעה האות ה"א בסוף פעלים בזמן עבר, גוף שני, זכר, יחיד. דוגמה נוספת:

(39) להשים במקום לשים!!!! 'ש' במקום 'כש'. אני יעבוד, אני יעשה, אני יתקן. לא.לא.לא!!!! *אעבוד*, *אעשה*, *אתקן*!!! "שתי שקל". מי לימד אותך עברית?

בתגובה הזאת זיהינו ארבע תלונות, וכל תלונה סווגה לקטגוריית-על נפרדת:

- מעתיקי בניינים: "להשים במקום לשים!!!!"
- "ש"- במקום "כש-": "'ש' במקום 'כש'"
- תחילית יו"ד במקום אל"ף בעתיד מדבר: "אני יעבוד, אני יעשה, אני יתקן. לא.לא.לא!!!! *אעבוד*, *אעשה*, *אתקן*!!!"
- מין דקדוקי של שם המספר: "שתי שקל"

ניתחנו וסיווגנו בדרך זו את 5,759 התגובות המתלוננות שבמאגר הנתונים שלנו. התקבלו 7,978 תלונות, והן סווגו ב-89 קטגוריות-העל שהגדרנו.

4.2 ממצאים

4.2.1 קטגוריות-העל המרכזיות

בלוח ב מופיעות קטגוריות-העל המרכזיות, שהן קטגוריות-העל שהופיעו באחוז אחד לפחות מהתגובות המתלוננות (בסך הכול 5,759). יש 27 קטגוריות-על כאלה, שכולן יחד מופיעות ביותר מ-90% מהתלונות. לכל אחת מהן מצוינים בלוח מספר התלונות, שיעורן מכלל התגובות המתלוננות באחוזים ודוגמאות אופייניות.

קטגוריית-העל	מספר התלונות	הדוגמאות הנפוצות ביותר
תחילית יו"ד במקום אל"ף בעתיד מדבר	926 (16.1%)	אני יבוא
מעתיקי גזרות	898 (15.6%)	למלא ← למלות, להזיז ← להוזיז
בחירה לקסיקלית של פעלים	662 (11.5%)	לתת ← להביא, לשכור ← להשכיר

קטגוריית-העל	מספר התלונות	הדוגמאות הנפוצות ביותר
מין דקדוקי של שם המספר	621 (10.8%)	שלוש ילדים
ביטול משקל פֶּעַל בצורת הבינוני	567 (9.8%)	ישנה ← יושנת
שגיאות כתיב	394 (6.8%)	הלכת ← הלכתה, אם/עם
"ש" במקום "כש"	393 (6.8%)	שהייתי בים המלח...
מעתקי בניינים	371 (6.4%)	לשים ← להשים
מוספיות ומשמעותן	230 (4.0%)	הביתה ← הבית, מעולם ← לעולם
מין דקדוקי של שמות עצם	229 (4.0%)	אופניים חשמליות, הייתה יום הולדת
שינוי הגייה כללי	215 (3.7%)	בְּקֶשְׁתִּי ← בקֶּשְׁתִּי, גֶּאוּוה ← גֶּאוּוה
מעתק נטייה של מילות יחס	193 (3.4%)	אֶצְלָם ← אצלָהֶם, אֶתְכֶם ← אותְכֶם
שינוי הגייה נקודתי	144 (2.5%)	רֶכְבָּל ← רֶכְבָּל, צֶהָרִים ← צֶהָרִים
נורמות של כתיב (בעיקר כתיב מלא/חסר)	135 (2.3%)	אם ← אים, אליך/אלייך
כתיב או הגייה של מילים לוועזיות	129 (2.2%)	סְלֻמוֹן ← סלומון/סולומון, קרואסון ← קוראסון
החלפה בין מילים דומות פונולוגית	123 (2.1%)	אורך (חיים)/אורח (חיים), כדי/כדאי
צורות או שימוש של מילות שעבוד	122 (2.1%)	במידה ור, בכדי, באם
צורות או שימוש של צירופי מילים	117 (2.0%)	שוב פעם, אלף כול ובי"ת כול, בת זוגתי
יחיד במקום זוג	114 (2.0%)	מכנס, כפכף
מילים וצירופים במשלב דבור	111 (1.9%)	כאילו, בא לי
צורות או שימוש של ביטויים	107 (1.9%)	ימים כלילות, להוקיר תודה

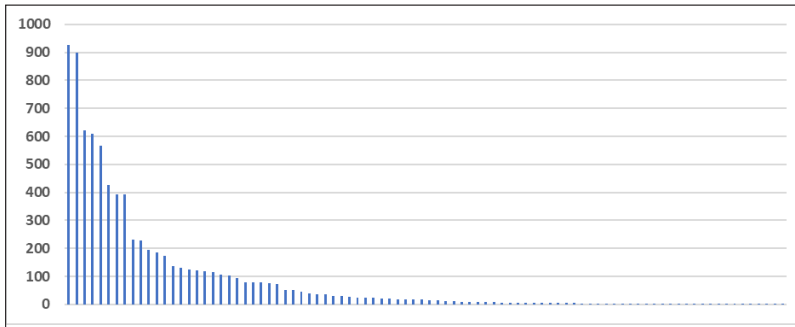
קטגוריית-העל	מספר התלונות	הדוגמאות הנפוצות ביותר
יידוע ונטייה של סמיכות	103 (1.8%)	בית הספר ← הבית ספר, עורכת דין ← עורך דינית
החלפת מילת יחס נצרכת לפועל	95 (1.6%)	מסכימה לי, לשקר את
טשטוש הבחנה בין משמעות חיובית לשלילית	78 (1.4%)	נורא/מאוד, עשוי/עלול
מבנים תחביריים שאינם תקינים או מקובלים	78 (1.4%)	הייתי הולך, אינם הלכו
העברית מול הלעז	78 (1.4%)	סוללה ← בטרייה, לקחת תמונה, מרגיש לי
הגייה או כתיבה מקוצרת	74 (1.3%)	כן ← כה, בית ספר ← בצפר

לוח ב: קטגוריות-העל המרכזיות של התלונות

4.2.2 מבט כללי

קל להבחין כי מספר קטן למדי של תופעות מטריד מספר גדול מאוד של מגיבים, או במילים אחרות, התפלגות התלונות איננה אחידה, כפי שממחיש תרשים א. יש מספר קטן של תלונות פופולריות (עשר קטגוריות-העל הפופולריות ביותר הופיעו ב-66% מהתגובות), ולעומת זאת תופעות רבות שהזכירו מגיבים אחדים בלבד ("הזנב הארוך" שבתרשים)¹². רוב מוחלט של התלונות עוסק בתופעות לשוניות ברמת המילה: נטייה וגזירה של מילים (בעיקר פעלים), הבחנה סמנטית בין מילים והמין הדקדוקי שלהן. מספר קטן למדי של מגיבים ציינו תופעות תחביריות.

12. ההתפלגות שמתאר התרשים תלויה כמובן גם בשיטת הסיווג. עם זאת התמונה הכללית המתוארת כאן – מספר קטן של תופעות שרבים מתלוננים עליהן ומספר גדול של תופעות שמוזכרים מגיבים מעטים – ברורה ומובהקת, ואינה תלויה באופן שבו סיווגנו וארגנו את הממצאים.

תרשים א: התפלגות 7,978 התלונות על פי 89 קטגוריות-על של טעויות

ההתמקדות במילים יחידות, ולעומת זאת ההתעלמות היחסית מהתחביר, מאפיינות גם את תלונותיהם של כותבי המכתבים במחקרו של אלג'או (1985) ובמחקרה של לוקאץ' (2018), אך לא במחקרו של קריסטל (2018). עם זאת נראה שאת המתלוננים דוברי האנגלית הטרידו תופעות הקשורות לאוצר מילים ולבחירה לקסיקלית, ואילו דוברי העברית מוטרדים יותר מהמורפולוגיה. זה כמובן טבעי לנוכח ההבדלים הטיפולוגיים בין השפות.

תשומת לב פחותה תפסו גם תופעות הקשורות לאורתוגרפיה, ובעיקרן שגיאות כתיב ותופעות הנוגעות למוסכמות בעניין כתיב מלא לעומת כתיב חסר. בניגוד לעיסוק הממוקד בסימני פיסוק בבלוג הצילום "Unnecessary Quotes" (הייד 2014) ובפעילות המחתרתית של ה-Grammar Vigilante, שהתמחה גם הוא במחיקה של גרשיים מיותרים, המגיבים במחקר שלנו מיעטו להתלונן על סימני פיסוק.¹³

4.3 מצעד הטעויות: מאפיינים לשוניים

את התופעות הלשוניות שהתקבלו בהן מספרי התלונות הגבוהים ביותר (ראו לוח ב) אפשר לסווג לשתי קבוצות עיקריות. קבוצה אחת אפשר לתאר כסוגים שונים של צמצום לשוני, אם מורפולוגי (צורת נטייה אחת נעלמת בפני דוברים מסוימים וצורה אחרת תופסת את מקומה) ואם לקסיקלי (בהקשרים מסוימים ובפני דוברים מסוימים ההבחנה בין שתי מילים אוברת, ומילה אחת ממלאת את הפונקציה של שתייהן). את הקבוצה השנייה נכנה מעתקים מורפולוגיים, כלומר גזירה או נטייה של צורה אחת על פי פרדיגמה אחרת מהסטנדרטית ויצירת צורה לא־תקנית.

13. בסך הכול 44 תלונות, שמהן 21 על השימוש ברווח לפני סימן פיסוק.

4.3.1 צמצום לשוני

חלק נכבד מהתלונות מצביעות על תופעות של צמצום לשוני ברמות שונות. במקרים אלה חל נטרול של הבחנה: צורה אחת נעלמת, וצורה קיימת אחרת מקבלת את הפונקציה של הצורה שנעלמה. צמצום לשוני הנובע מאובדן הבחנה עשוי לגרום לאי־בהירות או לעמימות הנובעת מריבוי משמעויות אפשריות. עם זאת נראה שבמקרים רבים ההקשר הלשוני מספק מידע המפיג את העמימות. ייתכן אפוא שחוסר שביעות הרצון מתהליך הצמצום נובע מהתנגדות למה שנתפס כצמצום העושר הלשוני, משמרנות ומהסתייגות אסתטית, המתבטאת לעיתים בתפיסת הצורות הנילונות כחסרות היגיון, יותר משהוא נובע מסיבות פונקציונליות (על תפיסת צורות לשוניות לא־תקניות כ"חסרות היגיון", ראו למשל מייהל 2004, עמ' 389-390).

התלונה הנפוצה ביותר נוגעת לתופעת תלכיד הנטייה (סינקרטיזם),¹⁴ המתבטאת כאן באובדן ההבחנה בין גוף שלישי לגוף ראשון בפועל בצורת העתיד. 926 מגיבים התלוננו על השימוש בצורת גוף שלישי יחיד (ילך) בצירוף לכינוי הגוף "אני". זאת במקום פועל בצורת הגוף הראשון (אלך). התגובות הזכירו פעלים שונים (ילך, יגיד, יבוא וכו'), וניכר שהתלונה היא על תופעה נרחבת שאינה קשורה לפועל מסוים. כמה מהמגיבים בחרו להדגים את התופעה בתגובותיהם:

(40) רגע.. אני יחשוב על זה...

(41) תיכף אני יגיד לכם מה הכי מעצבן אותי...

תגובה אחרת מציינת את שכיחותה של הטעות ומביעה תמיהה על שהיא נשמעת מפי דוברי עברית ילידיים:

(42) הטעות שאנשים עושים, שמטריפה אותי, היא דווקא כאשר רושמים

הודעות בטלפון – כל הפעלים בגוף ראשון בעתיד רושמים עם "י"

במקום עם "א" בהתחלה למשל: רושמים "אני ילך מחר

לקניון" במקום "אני אלך מחר לקניון" ומה שהכי גרוע בעיניי הוא,

שהמון אנשים עושים את הטעות הזו !!! והם נולדו בארץ, לא עולים

חדשים. איך, איך לא יודעים אפילו עניין כזה פשוט בעברית ? תמוה.

¹⁴ את המונח העברי קבעה האקדמיה ללשון העברית ב־2017, https://terms.hebrew-academy.org.il/munnah/108983_1

בצירופים כגון **אני אלך יש עורפות של סימון ההתאם** (redundancy of agreement marking, על פי קורבט 2006), ולכן לביטול הסימון החד-משמעי של הגוף על הפועל אין השלכות סמנטיות.

עוד מקרה של צמצום המטריד את המגיבים הוא השימוש במילית השעבוד **ש- במקום כש-** כאשר המשפט המשועבד הוא תיאור זמן. 393 מגיבים הביעו את תסכולם מהתופעה. בניגוד לשימוש בצורת גוף שלישי לציון גוף ראשון, לויתור על הצורה **כש-** ולהמרתה ב**ש-** ייתכנו השלכות סמנטיות. מכאן ההפתעה שמבטאת התגובה הזאת:

(43) ש במקום כש... הזוי שכל כך הרבה טועים בזה

עם זאת נראה שלפסוקית מושא, לפסוקית זיקה ולפסוקית זמן יש תפוצה שונה. במשפט הדוגמה שבתגובה שלהלן, שבה המגיב מתלונן על התופעה, אין ספק שמדובר בפסוקית זמן:

(44) מחכה לראות מה יקרה *שתראי* את זה [a]תיוג]

למרות ההבדל הברור במשמעותן של שתי מיליות השעבוד האלה, יש הקשרים שבהם שתיהן יכולות להתאים, ואולי זה, לצד הקיצור הפונולוגי, מקורה של החלפת **כש- בש-**. אם נתבונן לדוגמה בתגובות שבקורפוס המחקר עצמו, המשיבות כוזר על השאלה "מה הטעות בעברית שמוציאה אתכם מדעתכם", נמצא כי 523 מהן פותחות ב**כש-** או **ש-** ולאחריהן **אומרים...**, **אנשים...**, **כותבים...**, **משתמשים...** או **לא....** ב-406 מהתגובות האלה השתמשו הכותבים ב**כש-**, וב-117 תגובות – ב**ש-**. להלן שתי תגובות כמעט זהות הנבדלות במילית השעבוד:

(45) כשאומרים למלות במקום למלא

(46) שאומרים למלות משהו במקום למלא!!!

ואכן, בהקשר של השאלה הספציפית אין הבדל סמנטי ניכר בין שתי החלופות. תלונות רבות (662) נוגעות לבחירות לקסיקליות של פעלים. בסך הכול מצאנו 59 פעלים שהמגיבים התלוננו על הקשר השימוש בהם.¹⁵ מאלה בלטו 483 תלונות שהעידו על צמצום לקסיקלי, כלומר אובדן הבחנה בין המשמעות של שני פעלים ובחירה בצורה אחת על חשבון האחרת. בלב התלונות בקטגוריה זו נמצאות ארבע תופעות של צמצום: שימוש בפעלים גנריים במקום בפעלים ספציפיים (159 תלונות), אובדן הבחנה בין פעלים שיש ביניהם קרבה סמנטית (174 תלונות),

15. מלבד הפעלים העיקריים שמגיבים התלוננו עליהם, שנתאר להלן, היו תלונות יחידות על הצירופים להעמיד סירים, לשתות מרק ולהרפס במחשב (במקום להקליר).

אובדן הבחנה בין צמדי פעלים אסימטריים (96 תלונות) ואובדן הבחנה בין פעלים בעלי שורש זהה (54 תלונות). שני הפעלים הבולטים ביותר בקטגוריה של שימוש בפעלים גנריים במקום בפעלים ספציפיים הם **לשים ולעשות**:

(47) [...] לעשות החליף כל פעולה אחרת. לשים החליף את כל פעולות הלבוש.

התלונה העיקרית שהביעו 88 המגיבים לגבי השימוש בפועל **לשים** היא שהפועל משמש לתיאור לבישת פריט לבוש כלשהו במקום השימוש בפועל **ייעודי**:

(48) שמשמשים במילה לשים במקום ללבוש, לחבוש, להרכיב, לענוד, לגרוב, לנעול...

(49) "תשים" נעליים. כמה קשה לגרוב גרביים, לנעול נעליים (ולחלוץ אותן בערב, לא להוריד 🤔), ללבוש חולצה ומכנסיים, לכפתר את הכפתורים ולחבוש כובע. כל כך קשה?

הפועל **ללבוש** אומנם ספציפי יותר מ**לשים**, אך מצאנו 19 תלונות על השימוש בפועל זה בנוגע לפריטי לבוש ואביזרים שיש ללבישתם פעלים ייעודיים – נעליים, גרביים, שעון, כובע:

(50) ללבוש נעליים זה השיא!

(51) כשאומרים – "אני לובש שעון" אני מוכן להתפוצץ

לבסוף, שתי תלונות התמקדו בפריט לבוש שהיה במוקד באותה תקופה (2021, תקופת הקורונה) – המסכה, ובפועל הנלווה לה:

(52) ספיישל קורונה – לשים/ללבוש/לענוד/לחבוש מסיכה (במקום לעטות מסיכה).

תלונה דומה נוגעת לשימוש בפועל **לעשות** במקום בפועל **ייעודי** לפעולה כלשהי. מ-38 התגובות שצינו זאת, להלן שתי דוגמאות. בדוגמה השנייה הכותבת מכנה את הטועים "עצלני פעלים", ובכך מבהירה כיצד היא רואה את תופעת הצמצום הלשוני:

(53) עשיתי עשיתי עשיתי... עשיתי כביסה עשיתי כלים עשיתי מרק מה עם

כבסתי, שטפתי, בשלתי!!!!!!!

(54) לעשות. עליה, מקלחת, שיעורים, אוכל, פיפי, היגיון/שכל ועוד. מילה של עצלני פעלים

יש שהצירוף של **לעשות + מילה נוספת** אכן שקול סמנטית לפועל יחיד אחר, לדוגמה, **עשיתי מקלחת לעומת התקלחתי**. אבל לעיתים יש בידול סמנטי בין שתי החלופות. הפועל הכללי **עלה**, לדוגמה, שונה במשמעותו מן הצירוף **עשה עלייה**, המציין עלייה לישראל. אחד המגיבים מתלונן למשל על הצירוף **לעשות השתדלות**:

(55) "אני אעשה השתדלות" במקום "אני אשתדל" ולמבני עניין: אני *יעשה* השתדלות...

אך ייתכן שגם הצירוף "עשה השתדלות" משקף בידול, במקרה זה בהקשר השימוש, שכן הצירוף מופיע בעיקר בשיח הדתי. תלונה דומה, אך במקום גבוה פחות במצער, נוגעת לפעלים הקשורים לחשמל. 12 תלונות הצביעו על השימוש בפעלים **לפתוח ולסגור** במקום **להדליק ולכבות** בהקשר של הפעלת מכשירי חשמל:

(56) כשאומרים לפתוח את הטלוויזיה, לסגור את המזגן, תפתחי את האור וכ'... איך לעזאזל אני אמורה לפתוח אור?!

גם במקרה הזה אין ספק שלבחירה הלקסיקלית אין השפעה פונקציונלית. התלונה היא על הסגנון.

תופעה אחרת של צמצום לקסיקלי מתבטאת בצמדי פעלים שבהם פועל מסוים אחד תופס את מקומו של פועל מסוים אחר. נבחין בין שלושה מקרים. קבוצה אחת של תלונות מציינת צמדי פעלים בעלי משמעות דומה אך לא זהה, שיש דוברים, כך נטען, שאינם מודעים להבדלי המשמעות ביניהם. עם זאת נראה שבכל המקרים התלונה איננה על החלפה בין שני הפעלים אלא על דחיקת פועל אחד על ידי האחר, כלומר תופעה של צמצום אוצר המילים.

התגובה שלהלן מזכירה את שתי התלונות הנפוצות ביותר בקטגוריה: **להביא במקום לתת** (115 תלונות) ו**לרשום במקום לכתוב** (59 תלונות). התלונה השלישית – השימוש ב**להניח קרם** – מופיעה רק בתגובה הזאת:

(57) * "רשמתי" במקום "כתבתי" ("רשמתי שיר") ** "הבאתי" במקום "נתתי" ("מה את מביאה לתינוק לאכול?") *** והוורסיה החדשה והבלתי – "להניח" במקום "לשים / למרוח" ("הניחי את הקרם על הפנים")

הפעלים **להביא ולתת** דומים. שניהם מתארים העברה של חפץ. את ההבדל ביניהם מסבירה התגובה שלהלן:

(58) להביא במקום לתת. זו לא אותה משמעות! להביא (= bring) ממקום אחר. לתת (= give) כל השאר.

כפי שמעידות התלונות שלהלן, הפועל להביא מחליף את הפועל לתת לא רק במובנו הקונקרטי אלא גם במובן של 'לאפשר':

(59) וואו, הרמתן להנחתה. * לתת/להביא. כי איך בדיוק תביאי לי לדבר עם המנהל שלך בטלפון? אייייך???

(60) תביאי לי במקום תני לי זה לא בדיוק טעות אבל אי אפשר "להביא למישהו להרגיש..."

הפעלים לכתוב ולרשום אכן דומים. המושא הישיר של לכתוב ושל לרשום הוא בדרך כלל סוג של טקסט. ההבדל ביניהם קשור להבחנה בין סוגי הטקסט. אחד המשיבים הסתמך על השרש וסבר שהפועל לרשום מיועד אך ורק לרשימות:

(61) אנשים שאומרים "לרשום" כשאין רשימה בעצם. במקום "לכתוב"

אך ככלל נראה כי ככל שיצירת הטקסט כרוכה במחשבה ובהתעמקות רבות יותר, כך השימוש בפועל לרשום נתפס כפסול (מגוחך?) יותר:

(62) כשאומרים "לרשום" במקום "לכתוב". כך למשל, כידוע דוסטויבסקי רשם את החטא ועונשו....

(63) כשאומרים לרשום במקום לכתוב, מישהי אמרה לי "אני רושמת את הדוקטורט שלי עכשיו". מזעזע. והיא קיבלה אותו ד"א....

עוד קבוצה של תלונות הקשורות לצמצום לקסיקלי עוסקת באובדן הבחנה בין פעלים אסימטריים. התלונות עוסקות בצמדי פעלים בעלי שורש זהה המתארים אירוע אסימטרי של העברה (transfer) של בעלות על חפץ מאדם לאדם: שכר-השכיר, שאל-השאל, לווה-הלווה. הצמדים מתארים את האירוע משתי נקודות מבט: נושא הפועל בבניין הפעיל הוא הנותן, ואילו נושא הפועל בבניין קל (פֻּעַל) הוא המקבל. המתלוננים התלוננו על שדוברים משתמשים בצורת הפועל בבניין הפעיל בשני המקרים.

(64) אנשים שלא משנה באיזה צד של העסקה הם נמצאים – הם תמיד המשכירים.

(65) כולם "משכירים" ו"משאילים" כאילו הם מינימום רוטשילד

כמה מתלוננים בחרו להצביע על חוסר הסימטריה הכלכלית שבין הנותן למקבל ועל שהשימוש בפועל השכיר במובן של 'שכר' יוצר את הרושם שהדובר אמיד

מכפי שהוא באמת. בדוגמה שלהלן המגיב מציין כי השימוש בפועל אחד לתיאור שתי נקודות המבט משנה את מובן המשפט וגורם לדו-משמעות:

(66) "השכרתי דירה" כשהכוונה המקורית "שכרתי דירה". זה מעצבן כיוון שהטעות משנה לחלוטין את תוכן הדברים ולא מהווה שגיאת כתיב בלבד. בתוכנית הרדיו של אלון גל האיש עדיין מציע למאזין "עזוב את הקיבוץ ותשכיר דירה"...

עם זאת גם כאשר ברור מהמשפט באיזה צד של העסקה כל אחד נמצא, הטעות עדיין מעצבנת את המגיבים. גם כאן נראה שהתלונה אינה נובעת אך ורק מסיבות סמנטיות אלא מעצם השימוש בצורה הלא-תקנית:

(67) אפשר להשאל ממך ספר? מה???? לא, אתה לא יכול להשאל ממני ספר! לא עכשיו ולא ever!

בקבוצה השלישית נמצאים צמדי פעלים בעלי שורש זהה שאינם צמד משלים כמו אלה שתיארנו, ובהם פועל בבניין מסוים מקבל את המשמעות המקובלת של פועל בבניין אחר. רוב התלונות עוסק בשימוש בפועל להתחלק במשמעות של 'להחליק' (35 תלונות) או של 'לחלוק' (תלונה אחת) ובפועל להקריב במשמעות של 'לקרב' (16 תלונות):

(68) שאומרים לילד "תיזהר לא להתחלק!" במקום להחליק. מה הוא שבר עשרוני?

ארבע התופעות האלה, שאנו מציעות לשייכן לקבוצה תפיסתית אחת של צמצום לקסיקלי, מופיעות ב-483 תלונות בסך הכול.

4.3.2 מעתקים מורפולוגיים

עוד קבוצה גדולה של תלונות היא תלונות על מעתקים מורפולוגיים, כלומר גזירה או נטייה של צורה אחת על פי פרדיגמה אחרת. במקרה זה הצורה שנתפסת כשגויה אינה צורה קיימת בשפה הסטנדרטית. נראה שמעתק כזה הוא למעשה תוצר של אנלוגיה. התלונות העיקריות שמצאנו בקטגוריה הזאת מופיעות כולן בתגובה שלהלן:

(69) להשים במקום לשים להזיז במקום להזיז יושנת/ יושן במקום ישנה/ ישן למלות במקום למלא *מוציא אותי מדעתי*

סוג אחד של מעתק מורפולוגי הוא מעתק גזרות, כלומר הטיה של פועל מגזרה אחת על פי הפרדיגמה של גזרה אחרת. בסך הכול 898 תלונות הזכירו תופעות מסוג זה. 286 מגיבים ציינו שהשימוש בצורה למלות או מיליתי הוא טעות מעצבנת במיוחד. הפועל מילא מייצג קבוצת פעלים מגזרת נחי ל"א שעברו בפיהם של דוברים מסוימים מעתק מורפולוגי לגזרת נחי ל"ה:

(70) למלות מים ולטאטות את החדר. המקלדת כואבת כשאני מנסה לכתוב את זה.

עוד צורה שמככבת במצעד היא להוזיז, פועל מגזרת נחי ע"ו, שצורה זו שלו נובעת מהטיה שלו על פי גזרת נחי פ"י. 204 מגיבים התלוננו על צורה זו:

(71) "להוזיז" גורם לאוזניים לדמם, ושימוש במילה הזו ראוי שיוגדר כתקיפה פיזית.

דווקא צורת העבר של גזרת נחי ע"ו בבניין הפעיל, heCiC, שהיא הצורה המקובלת בעבור השורש ז"ו"ז (הִזִּיז), משמשת חלק מדוברי השפה לשורשים מגזרות אחרות, שהצורה התקנית שלהם היא hiCiC. 71 מגיבים ציינו את הטעות הזאת:

(72) הפעיל עבר בסגול במקום חיריק 😊

מגיבים ציינו גם מקרים מוכרים של מעתקי בנינים, שבהם שורש המשמש באופן סטנדרטי במשמעות מסוימת בבניין אחד משמש במשמעות זו דווקא בבניין אחר. מ-371 התלונות שהצביעו על תופעה זו 303 תלונות ציינו את השימוש בצורה להשים, בבניין הפעיל, במקום לשים, בבניין קל:

(73) "להשים" שמישהו יסביר לי מי המציא את השטות הזאת ולמה מי שמשתמש בזה חושב שזה נכון והגיוני באיזשהי צורה?!!??

ייתכן שהצורה "להשים", והמעתק בין בניין קל לבניין הפעיל שהיא משקפת, נובעים מהזהות בין צורות העתיד של שני הבניינים האלה בפעלים מסוימים בגזרת נחי ע"ו: הִרִיץ-יָרִיץ (הפעיל), שָׁר-יָשִׁיר (קל); מאחר ש"(הוא) יָשִׁים" מתאים לשתיקה, ייתכן שדוברים זיהו בטעות את הפועל כשייך לבניין הפעיל, ויצרו את הצורות הַשִּׁים, לְהַשִּׁים וכו' במשמעות של הנחת דבר מה במקום (נבחין כי הפועל לְהַשִּׁים במשמעות 'לשים' קיים בלשון חכמים, וכן כי הוא רווח כיום במשמעות 'לשבץ במשרה').¹⁶

16. "לשים ולהשים", תשובת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, 31 במאי 2018, <https://tinyurl.com/hebrew-lehasim>

תופעה דומה, שגם בה צורה מוטית על פי פרדיגמה של צורה אחרת, היא ביטול משקל פֶּעַל בצורת הבינוני, בעיקר בפועל לישון. 557 תלונות ציינו שהצורות יושן, יושנת, יושנים וכו' הן טעויות מעצבנות במיוחד. מספר קטן בהרבה של מגיבים ציינו את אותה תופעה בפועל לגדול, כלומר את הצורות גודל וגודלת:

(74) היא יושנת/ הוא יושן. 🤖 טעות כל כך מעצבנת שזה אפילו הרגיו אותי לכתוב אותה.

לישון ולגדול, וכמוהם גם לעמול, הם פעלים יוצאי דופן שנטייתם בצורת הבינוני היא במשקל פֶּעַל ולא פועל. דוברים שאומרים "יושן" למעשה מטים את הפעלים החריגים האלה על פי המשקל הנפוץ יותר. לפיכך אפשר לתאר את התופעה הזאת כהסדרת הנטייה של פעלים יוצאים מן הכלל. גם דובנוב ומור (תשע"ב) הסבירו את היצירה של צורות לא-תקניות מסוימות כתוצר של נטייה להסדרה ולפישוט: "לשון הדיבור ולשון הכתב הלא-מוקפדת נוטות להיקש ולהסדרת המערכת, ואילו הלשון התקנית המקובלת בוחרת בגיוון צורות המבוסס על שינון" (עמ' 117).

מגיבים התלוננו גם על מעתקי נטייה של מילות יחס. 92 תלונות על הנטייה של המילה אַת: אותך במקום אוֹתְךָ, אוֹתְכֶם במקום אַתְּכֶם וכדומה:

(75) "אותך" עם צירה במקום קמץ, יואו

הצורה אוֹתְךָ אינה תקנית, אך ברור מה מקורה, ויש בו היגיון מסוים: זוהי הטיה של מילת היחס את בלשון נוכחת בדומה לצורות בשבילך, ממך, למענך ועוד.

72 תלונות הצביעו על מילות היחס המוטות אצלם ובשבילם; בצורתן התקנית מילות יחס אלה נוטות על דרך היחיד גם בצורת הרבים (אצלם, בשבילם), והמגיבים מתלוננים על הטייתן בדומה לכמה מילות יחס אחרות, כגון ביניהם, עליהם.

23 תלונות ציינו שהצורה ממכם במקום מכם היא טעות מעצבנת; צורה זו מחקה צורות אחרות באותה פרדיגמה, למשל ממני, שהמ"ם השנייה אינה נבלעת בהן. גם הצורה אוֹתְכֶם במקום אַתְּכֶם מחקה צורות אחרות בפרדיגמה, כגון אותך ואותם. בכל המקרים האלה הצורות הנתפסות כשגויות נוצרות על ידי אנלוגיה לצורות אחרות.

תחת הכותרת של מעתקים מורפולוגיים כללנו גם את התופעה המוכרת שבה דוברים טועים במין הדקדוקי של שם המספר. 621 תגובות ציינו שטעויות בשם המספר הן טעויות מעצבנות במיוחד. מהתגובות אפשר ללמוד שמגיבים רבים אינם

מבחינים בכיוונויות שתעיד על צמצום (אובדן צורת הנקבה של שם המספר לטובת צורת הזכר או ההפך), שכן מגיבים רבים התייחסו לתופעה כאל "בלבול"¹⁷:

(76) זכר ונקבה. שלושה ביצים. שלושה בנות שלוש בנים. שלוש חפצים.

(77) מספרים בזכר לנקבות/מספריים [כך] בנקבות לזכרים

רבע מהמתלוננים על כך ציינו ביטויים כגון עשר שקל להדגמת התופעה. בתלונות אלה ניכר שמקצת המגיבים מתלוננים על השימוש בשם מספר בצורת נקבה ומקצתם מתלוננים על שהשם הנמנה מופיע בצורת יחיד אחרי המספרים 2-10:

(78) טעויות בשם המספר. לא, אין לי עשר שקל להלוות, יש לי עשרה שקלים.

עוד מעתק מורפולוגי המוזכר בתלונות רבות הוא שינוי המין הדקדוקי של שמות עצם. התלונה הנפוצה ביותר בקטגוריה הזאת היא ההתייחסות לשמות עצם ממין זכר שסימון הרבים שלהם הוא: "ים" כאל שמות עצם ממין נקבה. בסך הכול התייחסו לסוגיה זו 70 תלונות:

(79) כשמתייחסים לאופניים/משקפיים/מכנסיים/גרביים בלשון נקבה....

(80) כשמתעקשים שאופניים הן נקבה חמודים, אופניים זה זכר. אותו כנ"ל לגבי המכנסיים וגם לגבי המשקפיים. תודה.

עוד תלונה, ספציפית לשם עצם מסוים, חזרה ב־60 תגובות:

(81) יומולדת נקבה במקום יום הולדת זכר (היתה לי יום הולדת 😊) נדיר שאנשים אומרים את זה נכון. אומרים יום הולדת שמח אנשים!

את המין הדקדוקי של המילים צומת וגרב הזכירו 43 מגיבים, שהתלוננו על השימוש במילים אלה בנטיית נקבה.¹⁸

עוד תופעה שמגיבים רבים התלוננו עליה היא צורת הרבים הלא־תקנית תינוקים (42 תלונות). במקרה זה המין הדקדוקי של המילה – זכר – נשמר, אך סופית הרבים "ות", האופיינית בדרך כלל לצורות נקבה, מוחלפת בסופית "ים", האופיינית לצורות הזכר.

17. על שאלת הנטרול או הבלבול במין הדקדוקי של שמות המספר ראו מלניק 2024.

18. רצה הגורל, והרשומה הזאת של האקדמיה ללשון התפרסמה שבועיים לפני פרסום החלטת האקדמיה לאשר את השימוש במילה גרב בלשון נקבה לצד השימוש בה בלשון זכר: ישיבה שע"א של מליאת האקדמיה ללשון העברית, י"א בתמוז תשפ"א, 21 ביוני 2021 <https://tinyurl.com/meeting-371>

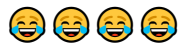
4.4 מצעד הטעויות: מאפיינים סוציו-בלשניים

כפי שצוין בהקדמה, שיח התקן העממי הוא למעשה שיח כפול, המשלב שיח על השפה עם שיח על דובריה. ויכוחים, תלונות וטענות על השימוש בשפה מגויסים לעיתים קרובות לאישוש אידאולוגיות ותפיסות מוסריות, חברתיות ופוליטיות. בסעיף זה נתמקד בשלוש סוגיות העולות מהשיח בקבוצת הפייסבוק סביב שאלת הטעות המעצבנת: היחס למה שאפשר לכנות "עברית מזרחית", התייחסות להשפעת הלועזית – ובייחוד להשפעת השפה האנגלית – על השפה העברית, ועמדות כלפי שפה שוויונית-מגדרית.

4.4.1 יחס לעברית מזרחית

מערכת היחסים המורכבת בין העדות בישראל משתקפת גם בשיח הנוכחי, הן במישורין והן בעקיפין. מ-6,732 התגובות במאגר שלנו רק שלוש תגובות מתייחסות במישורין לסוגיה העדתית ובאופן ספציפי ל"מזרחים" לעומת "אשכנזים":

(82) [א@תיוג] תנחשי מי אשכנזי ומי מזרחי בלי להסתכל בפרופיל רק לפי

(83) [א@תיוג] יש בתגובות כאן תוכן של שנים למאשכנב @מאשכנב – מה

אשכנזי בעיניך

(84) כשאני אומר חמישה לחודש ואשכנזים בינוניים וסבירים מנסים לתקן

אותי ביהירות ובהתנשאות, מבלי להבין שהם טועים. אך בעיקר מה

שמוציא אותי מדעתי הוא הניסיון הבלתי נלאה של אשכנזים לצבור

כוח פוליטי ותרבותי על השיח דרך תיקון אחרים.

רלוונטית כנראה גם התגובה המופיעה כאן כדוגמה (37) ("באופן גורף – עילגות של ערסים").

שיח התלונות נתפס בעיני כותבי התגובות (ובכלל בעיני ישראלים רבים) כשיח

אליטיסטי של אשכנזים.

גם כאשר המילה "מזרחי" אינה נאמרת במפורש, יש תופעות לשוניות שמזוהות

עם "עברית מזרחית", והיחס לתופעות אלה בכלל, והגדרתן טעויות בפרט, אינו

לשוני גרידא אלא קשור בהבחנה בין קבוצות בחברה, בשימור סטראוטיפים ובסימון

גבולות חברתיים (מור 2020). גם מייחל (2004) הראה שדוברים נוטים לראות

בסטיות מנורמות לשוניות המיוחסות לדוברים ממעמד נמוך טעויות חמורות יותר

מסטיות מנורמות לשוניות שעושים דוברים ממעמד גבוה.

ההבחנה בין טעויות לשון מעצבנות "סתם" לטעויות אופייניות לסגנון הנתפס "עברית מזרחית" מצריכה הגדרה ברורה של "עברית מזרחית" ומאפייניה. מטרס ושיף (2005) כינו את סגנון הדיבור הנתפס כעברית מזרחית "גון לשון של מעמד הפועלים (מזרחי)" (Working Class [Mizrahi] Vernacular Israeli Hebrew). גון לשון זה, לטענתם, ממוקם בקצהו של רצף סגנוני, ולעומתו, בקצה השני של הרצף, ממוקמת "עברית ישראלית רשמית (נורמטיבית)" (Formal [Normative] Israeli Hebrew). מחקרים, המתמקד בגון הלשון של מעמד הפועלים (המזרחי), מתבסס על קורפוס הקלטות של ראיונות עם דוברי עברית ילידיים, רובם ממוצא מזרחי, שהחוקרים זיהו כשייכים למעמד הפועלים.

הנשקה (2017) לעומתם ניתקה את הקשר בין מעמד חברתי-כלכלי ובין מוצא. היא זיהתה סוציולקט ("ניב חברתי") ספציפי ובחנה לכותו "עברית מזרחית-מסורתית". סוציולקט זה, לטענתה, אינו צורה שגויה גרידא של השפה, אלא להג שהערבית היהודית היא המקור העיקרי למאפייניו הייחודיים. היא הצביעה על ביטויים האופייניים לשפה זו (מחילה, לדוגמה) ועל דפוסי הגייה ייחודיים (הגיית עיצורים גרוניים, אי-הגיית הדיפטונג ey), והראתה את הקשר שלהם למסורת התרבותית-דתית היהודית שהייתה מקובלת בארצות האסלאם.

הקושי במציאת הגדרה אובייקטיבית ומקובלת של "עברית מזרחית" מקשה גם את ההבחנה בין טעויות המזוהות עם סגנון הדיבור של דוברי עברית ממוצא מזרחי לטעויות של דוברים מ"מעמד הפועלים" (כלומר על פי הגדרותיהם של מטרס ושיף (2005), דוברים ללא השכלה על-תיכונית, תושבי הפריפריה, עובדים לא-מיומנים או מיומנים למחצה). מטרס ושיף ציינו לדוגמה שטעויות במין הדקדוקי של שם המספר הן מאפיין של "גון לשון של מעמד הפועלים (מזרחי)", אך חוקרים המקפידים להבחין בין מוצא למעמד, כגון הנשקה (2017), מור (2020), והנקין (2020), לא ראו בטעויות כאלה מאפיין של "עברית מזרחית".

לצורך ניתוח התגובות במאגר שלנו נעזרנו ברשימת מאפיינים לשוניים של עברית מזרחית המובאת במאמרו של מור (2020). רשימה זו מחולקת למאפיינים שמקורם בערבית יהודית ולמאפיינים מזרחיים או מזרחיים לכאורה בכלל. כל התופעות הנזכרות ברשימה של מור נמצאות במאגר שלנו חוץ משתיים: הכינויים צדיק ונשמה. הוספנו ארבע תופעות שלא נזכרו אצל מור: השימוש בכינוי אבא'לה לילדים (הנקין 2020), הצורה גֻנְכָה במקום גנבת, הפועל נודר במוכן של התחייבות לאמירת אמת והשימוש בפועל לגזדר (להתאבל או להתלונן).¹⁹

התלונה השכיחה ביותר בקבוצה זו (171 תלונות) היא על הצורה הבית או לבית במקום הביתה:

- (85) אני הולך הבית מתה במקום 😊
 (86) הבית – במקום הביתה ועודדדד 🙄🙄🙄 זה שריטה שלי לא יכולה שלא לתקן

85 תלונות ציינו את השימוש במילה למזוג בנוגע למאכלים מוצקים:

- (87) אם אפשר להפסיק למזוג מוצקים, זה יהיה ממש נחמד

הצורה היה + בינוני צוינה ב־36 תלונות. ב־16 מהן ציינו המתלוננים במפורש את החלופה העדיפה מבחינתם – צורת עבר פשוטה.

- (88) הייתי גרה ב... הייתי ישנה... במקום גרתי ב... ישנתי... וכו'

שלוש התופעות האלה מסווגות אצל מור (2020א) צורות שמקורן בערבית יהודית. הנשקה (2013; תשע"ו) חידדה והבחינה כי בעברית המזרחית "היה + בינוני" משמש לא רק במשמעות הוותיקה יותר של פעולות מתמשכות או חוזרות, אלא גם לציון פעולות קצרות. על מה בדיוק התלוננו המגיבים במחקר שלנו, על "היה + בינוני" בכלל או על השימוש בו לציון פעולה קצרה? גם כאן, כמו במקרים אחרים, קשה לעיתים לדעת מהי בדיוק התופעה הנלונה. רוב המתלוננים כתבו רק "הייתי ישן", לדוגמה, בלי לפרט יותר מזה. אך בכל הדוגמאות הפעלים שבהם הדגימו את כוונתם הם פעלים המציינים פעולות מתמשכות: לישון, לגור, ללכת. לפיכך נראה שהמגיבים מתלוננים על צורה שאף שיש לה ותק בעברית (ראו סעיף 5.3 להלן), הם מזהים בה מאפיין של שפה הנתפסת בעיניהם נמוכה או שגויה, ואולי, אף שאינם מציינים זאת במפורש, מאפיין של עברית מזרחית. תלונה אחת נגעה לשימוש במילה לגזדר:

- (89) בא לי להקיא מהמילה לגזדר יהא מקורה אשר יהא

מכלל התלונות במאגר שלנו זיהינו 15 תופעות הקשורות למה שנתפס "עברית מזרחית". בלוח ג מפורטות תופעות אלה ומספרי התלונות לגביהן.

תופעה לשונית		מספר התלונות
הבית או לבית במקום הביתה לצאת בחוץ במקום לצאת החוצה		171 32.0%
יחיד במקום זוג, למשל מכנס במקום מכנסיים		114 21.3%
למזוג אוכל		85 (15.9%)
אותך במקום אותך		50 (9.3%)
היה + בינוני, למשל הייתי הולך		36 (6.7%)
חֲפִיתִי במקום חֲפִיתִי		30 (5.6%)
לשתות כדור		16 (3.0%)
מִכִּין במקום מִכִּין, מִכִּיא במקום מִכִּיא		12 (2.2%)
ב במקום על, למשל ישבתי בספה		7 (1.3%)
הגיית e במקום ey, למשל במילים ביצה, תה		7 (1.3%)
גִּנְבָה במקום גנבת		2 (0.4%)
הכינוי אבא'לה לילד		2 (0.4%)
הכינוי כפרה		1 (0.2%)
נודר במובן של התחייבות לאמירת אמת		1 (0.2%)
לגז'דר (להתאבל או להתלונן)		1 (0.2%)
בסך הכול		535 (100%)

לוח ג: תלונות על תופעות הקשורות למה שנתפס "עברית מזרחית"

האם המגיבים המתלוננים על תופעות אלה מזהים אותן או תופסים אותן כאופייניות לעברית מזרחית? לחלופין, האם הם רואים בהן "רק" מאפייני שפה של דוברי עברית שלא מן הקבוצה החברתית שלהם, ה"הם" שאינם שולטים בשפה תקנית, האחראים ל"הידרדרות השפה" שתגובות רבות נדרשות אליה, כפי שתיארנו בסעיף 3.3.1, "שיח פנימי"? ואולי בכמה מהמקרים התלונה היא על הטעות או על התופעה הלשונית עצמה, בלי לזהותה בהכרח עם קבוצה חברתית כלשהי? עיון קרוב בתגובות מלמד כנראה כי שלוש נקודות המבט האלה מתבטאות בהן במידה זו או אחרת. מעניין להשוות בין שיעור התלונות על תופעות לשוניות הקשורות לעברית מזרחית במחקרנו לעומת מחקרו של מור (2020), שחומר המחקר שלו היה 391 תגובות על רשומה משנת 2017 שהוצגה בה שאלה דומה (בקשה מהגולשים לציין טעויות מעצבנות בעברית). מור מצא ש-42 תלונות מסך כל ה-391 (10.7%) הצביעו

על טעויות הקשורות על פי ניתוחו לעברית מזרחית. הנתונים שלנו מצביעים על שיעור נמוך יותר, 535 תלונות מ-7,978, כלומר 6.7%. אם נתחשב בעובדה שממצאים אלה התקבלו במחקרים שונים שערכו חוקרים שונים ואשר חומר המחקר שלהם נאסף בהפרש של כמה שנים (2017 לעומת 2021), נראה ששיעור התלונות מסוג זה בשני המחקרים דומה למדי.

4.4.2 התייחסות ללועזית

שיח על השפעת הלעז על העברית הנערך באכסניה של דף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית, אך צפוי שיעסוק במידה רבה בתפקידה ובתפקודה של האקדמיה. כפי שמשקף מהשיח, המגיבים תופסים את האקדמיה כגורם האחראי לשמירת טוהר השפה העברית. בתוקף תפקידה היא טובעת מילים עבריות ו"מצפה" מהדוברים להשתמש בהן ולא במקבילותיהן הלועזיות. תפיסה זו משתקפת במיוחד ב-25 התגובות שציינו ש"אקדמיה" היא מילה לועזית. אומנם התגובות אינן מציינות "טעות שמוציאה מהדעת" (ולכן לא נכללו במצעד הטעויות), אך חלק נכבד מהן מתרעם על מה שנתפס חוסר עקביות של האקדמיה.²⁰

(90) למה קוראים למוסד שלכם "האקדמיה" ואתם מצפים שנשתמש במילים

כמו מרשתת?

(91) מעניין מתי תחליפו את השם הלועזי שלכם...המילה "אקדמיה" מקורה

ביוון, נאה דורש נאה מקיים תחליפו ואז נדבר 😊

עם זאת, ובמקביל לביקורת על האקדמיה ועל התביעה הנורמטיבית לשמירה על "טוהר" השפה, ניכרת גם מורת רוח מהשפעת הלועזית על העברית. מורת רוח זו – לצד ההכרה בצורך בשאילת מילים זרות – היא בת לווייה ותיקה של העברית. אור (2016), בניתוח פרוטוקול דיון של ועד הלשון משנת תרע"ד (1913–1914), העיר: "מפתיע לגלות כי חברי הוועד אינם מסכימים ביניהם שהמילים הזרות הן דבר פסול שיש לסלקו מן השפה" (אור 2016, עמ' 154), אך ציין את חששם של חברי הוועד, ובפרט של אליעזר בן-יהודה, כי הקלות של אימוץ מילים זרות תפגע בתהליך היצירה של מילים עבריות (אור 2016, עמ' 132), וכי גם צירופים עבריים לכאורה עשויים להיווצר ברוחן של שפות זרות ולשקף את הדקדוק ואת דרכי יצירת המילים שלהן (אור 2016, עמ' 158–161).

20. בכל השיח רק תגובה אחת הביעה תרעומת על ההתעקשות לשלב בשידורי הרדיו מילים עבריות שאינן בשימוש יום-יומי בשפה (לדוגמה, מרשתת במקום אינטרנט).

כמעט שמונים שנה אחר כך נערך דיון מיוחד בנושא "הלעז בשפה העברית" במליאת האקדמיה ללשון עברית.²¹ גם בדיון זה זוהתה השפעת הלעז כמקור סכנה אמיתי לשפה וצוין כי כניסת ביטויים לוועזיים אגב שמירה על מאפיינים דקדוקיים של שפת המקור פוגעת ב"אנטומיה הלשונית" של השפה.²² דאגה זו משתקפת גם בשיח שלנו. 48 תלונות מ-76 העוסקות בתופעות הקשורות ללעז מציינות מקרים של תרגום שאילה. הביטוי הבולט בקטגוריה הזאת הוא מרגיש לי או זה מרגיש לי, שאכן "מחדיר" מבנה תחבירי זר לשפה, מבנה שבראשו נושא תחבירי סתמי, *it*, המתורגם למילה זה.

(92) זה מרגיש לי...מה זה??? למה ההשאלה מהאנגלית? מה כל כך קשה לומר: "אני מרגיש/ה ש..." וכדומה?

תלונה נוספת שחזרה כמה פעמים היא השימוש בפועל לקחת שלא במשמעותו המילולית אלא כפועל עזר, בהשאלה מפועל העזר *take* באנגלית.

(93) כל הלקחת למיניהם... שגיאת ניסוח נפוצה שמקורה מהשפה האנגלית. לקחת הפסקה, לקחת המלצה, לקחת החלטה, לקחת חלק בתחרות וכן הלאה, אפשר פשוט לומר, לנוח, לקבל המלצה, להחליט החלטה, ליטול חלק בתחרות.

עוד מקרה מעניין הוא המילה האנגלית *once*, שהוזכרה בשלוש תלונות שונות. מילה זו חדרה לעברית גם בצורתה המקורית וגם בתרגום שאילה, שבו דוברים משתמשים בתרגום המילולי, פעם ש-:

(94) וואנס (*once*), או בתרגום לעברית "פעם"

בניגוד לתלונות על תרגומי שאילה מאנגלית, שהתמקדו בעיקר בכמה מקרים בולטים, נמצא גיוון רב ב-26 התלונות על שימוש במילים לוועזיות במקום מקבילותיהן העבריות. כאן נראה שיותר מתלונות על המילים הספציפיות, לפנינו תלונות על סגנון המשלב "כמות מוגזמת" של מילים לוועזיות, בלשונו של אהרן מגר,²³ אשר פוגע במעמדה ובכבודה של העברית. כלומר התלונה פחות לשונית יותר תרבותית, או במינוח של מילרדי ומילרדי (2012) – מוסרית ולא לגליסטית.

21. ישיבה ר"ה של מליאת האקדמיה ללשון העברית, ל' בסיוון התשנ"ב, 1 ביולי 1992, <https://hebrew-academy.org.il/wp-content/uploads/meeting205.pdf>

22. שם, עמ' 213, מדבריה של שולמית הראבן.

23. שם, עמ' 209.

(95) משפטים כמו "בייסיקלי, הסיטואציה היא ליטרלי קומבינציה של חוסר אינטיגריטי ובאד אטיטיווד. סירייסלי? זה לא עושה שכל, אובייסלי." לא ממש שגיאה לשונית אבל גם לא ממש עברית.

בהקשר זה מעניין להתבונן בתלונות על שיבושים בהגייה של מילים בכלל ומילים לועזיות בפרט. 185 תלונות עסקו בטעויות בהגייתן של מילים עבריות, שהבולטות שבהן הן **צהרים** (במקום **צהרים**, 33 אזכורים) ו**רפבל** (במקום **רפבל**, עשרה אזכורים). לעומתן מצאנו 122 תלונות על שיבושים בהגייה של מילים לועזיות, ובראש הרשימה עומד אופן ההגייה של שם של דג (38 אזכורים), ולאחריו שם החודש ספטמבר:

(96) סלמון וסלומון. אחד זה דג. השני זה יואל מוישה.

(97) ספטמבר ב' רפויה. למה, אנשים, למה???

רוב המתלוננים על ההגייה של מילים לועזיות אינם מציינים במפורש שהן אכן לועזיות. עם זאת נראה שהייצוג של מילים לועזיות בתוך סך כל התלונות על שיבושי הגייה גבוה משיעורן בשפה (כאמור, 122 תלונות על שיבושי הגייה של מילים לועזיות לעומת 185 תלונות על שיבושי הגייה של מילים עבריות). נוסף על תלונות על הגייה מצאנו שבע תלונות המצביעות על חוסר עקביות בנטייה של מילים לועזיות, בייחוד הוספת סיומת הרבים ים למילים לועזיות שהן כבר בצורת רבים, דוגמת הצורה **שרימפסים**. מעניינת במיוחד התגובה שלהלן, המלינה על השימוש בצורה הרבים **מדיות**. המגיב קובע שצורה זו אינה מילה בעברית; מכאן משתמע שהצורה **מדיה**, שהוא מציין כנכונה, נתפסת בעיניו מילה אפשרית בעברית:

(98) מדיה זה רבים של מדיום. מדיומים זה אנשים שמתקשרים עם המתים ומדיות זו לא מילה בעברית.

עוזיאל (2021) העירה על הקושי המיוחד שהמילה **מדיום** מציבה בפני דוברי העברית, הנאלצים להחליט אם להעניק לה סיומת רבים עברית או לשמור על הסיומת הלטינית. סיומת הרבים הלטינית **a** מציבה קושי במעבר לעברית, כיוון שהיא דומה דווקא לסיומת הנקבה העברית **ָה**. ההחלטה להשתמש במדיה כבצורת יחיד וליצור ממנה צורת רבים על ידי הוספת הסיומת **ות**, כלומר **מדיות**, עלולה לסמן את הדובר כמי שאינו מכיר את משמעותה של הסיומת המקורית, ולכן כאדם בלתי משכיל, כלומר קלות השימוש והצורה העברית כרוכות בתשלום במטבע של הון תרבותי.

סך כל התלונות על שימוש בלועזית (76) נמוך בהרבה ממספר התלונות על אופן ההגייה והנטייה של מילים לועזיות (129 בסך הכול). נראה שדוברים רבים השלימו עם השימוש במילים לועזיות כל עוד הן נהגות ונטויות בצורה נכונה.

4.4.3 יחס לשפה שוויונית-מגדרית

סוגיית השפה השוויונית-מגדרית היא בשנים האחרונות "שאלה לוהטה", המעוררת רגשות רבים ואף כרוכה בשערוריות פוליטיות.²⁴ במחקרנו תופעות הקשורות לסוגיה לשונית-חברתית זו נזכרות ב־36 תלונות. הרוב המוחלט של תלונות אלה בא מהצד השמרני ועוסק בשני נושאים עיקריים: השימוש בצורת נקבה של תפקידים ותארים מסוימים והשימוש בצורנים כפולים מופרדים בנקודה.

התלונה השכיחה ביותר היא על הצורה ראשת- כצורת הנקבה של ראש- במובן של מנהל או מנהיג של ארגון. המגיבים מתלוננים שהיא לא-עברית, לא-הגייונית בשל המקור האנטומי של המילה ומגוחכת. התלונה על המילה עצמה כרוכה בכמה מהתגובות בתלונה על מדיניותה ועל החלטותיה של האקדמיה ללשון העברית, שהתירה את ראשת- וצורות נקבה אחרות של מקצועות ותארים, כגון מנכ"לית, בישיבת מליאה בשנת 2012.²⁵ מ־14 המתלוננים על המילה שלושה מגיבים מצביעים על אחריותה של האקדמיה בהטמעתה ("המילה שהמצאתם" ו"הטעות שהאקדמיה כפתה"):

(99) הכי הרבה אתם האקדמיה מכעיסים אותי שהכשרתם את צמד המילים:

ראשת ממשלה ובוזה זיהמתם את השפה העברית והלכתם נגד כל חוקי הלשון. דרך אגב, על אותו המשקל למה לא המשכתם בזיהום השפה עם צמד המילים ידת ימינו?

אחת התגובות גייסה מקור סמכות חלופי:

(100) ראשת עיר. אפילו אבשלום קור אמר שזו טעות לומר כך.

דמות מרכזית בשיח על שפה שוויונית-מגדרית היא הפוליטיקאית ובעבר אשת התקשורת מרב מיכאלי. השימוש החלוצי שלה בלשון נקבה בפנייה לקהל מעורב,

24. שחר אילן, "מרד האקדמיה בהודעת הנציבות על שימוש בלשון זכר במכרזים – בצלאל: נפרסם מודעות בלשון נקבה", כלכליסט, 16 ביולי 2023, https://www.calcalist.co.il/local_news/article/skkwq2bq2

25. ישיבה שכ"ח של מליאת האקדמיה ללשון העברית, כ"ז במרחשוון תשע"ג, 12 בנובמבר 2012, (1) החלטות בדקדוק, ב. צורות נקבה של שמות תארים ותפקידים, 328-329, <https://tinyurl.com/meeting-328>

שנעשה לאחד הסממנים המזהים עימה ביותר, מעורר תגובה ציבורית חזקה לטובה ולרעה (מוצ'ניק 2016). שלוש תלונות בהקשר זה מזכירות אותה במפורש:

(101) ראשת הממשלה. לממשלה יש ראש, גם אם זו אישה. גם למירב מיכאלי יש ראש, לא ראשה.

התלונות על השימוש בצורנים כפולים (כגון כותבים.ות) עוסקות בעיקר בצורה ופחות במהות, קרי בהתייחסות השווה לשני המגדרים או לכלל המגדרים. תשע מהתלונות מציירות את השימוש בנקודה באמצע מילה, שאינו עולה בקנה אחד עם תפקידה בסימון סוף משפט, ובשלוש מאלה הכותבים מצידים מפורשות בשימוש בלוחסן:

(102) שימוש בנקודה במקום בקו נטוי כדי לפנות לשני המינים. לדוגמה: אתה. במקום את/ה. משהו חייב לשים לזה סוף

נימוקיהם המוצהרים של רוב המתנגדים לצורה זו אינם עקרוניים אלא אורתוגרפיים, כלומר הם אינם מתנגדים מפורשות להזכרת שני המגדרים, אלא לשימוש בנקודה שלא בסוף משפט למטרה זו:

(103) כששמים.מות נקודה.דות באמצע מילים.לות

מכל התלונות מצאנו רק שתיים המתנגדות לעצם הייצוג הלשוני-מורפולוגי של שני המגדרים:

(104) אותי מעצבן במיוחד הכתיב המגדרי שפושח בחברה – ברוכות.ים הבאות.ים – מה נסגר.ה? כשכתוב בתנ"ך "בני ישראל" הכוונה גם לבנות ישראל...

(105) ביטול הפנייה לרבים בלשון זכר כדי לצאת חובה עם שני מינים ואז נוצרים משפטים מוזרים כמו יקרים/ות או יקרים.ות או יקרימ.ות... הבנתם... אוייי זה שובר את הבריאות. ועוד מעיזים לומר שזה תקין

מ־36 התלונות העוסקות בשפה השוויונית-מגדרית רק ארבע באות מן הצד הפמיניסטי ומליניות על התקן הלשוני שלפיו צורת הזכר היא צורת הסתמי הלא-מסומנת, האמורה להיות "יפה גם לנקבה".²⁶ להלן תגובה מנומקת מסוג זה:

²⁶ "פנייה המיועדת לגבר וגם לאישה", אתר האקדמיה ללשון העברית, 25 במרץ 2010, עורכן ב־9 באוגוסט 2017 <https://tinyurl.com/hebrew-gender>

(106) כשפונים לקהל מעורב בלשון זכר כי חושבים בטעות שגברים הם הדיפולט ולכן לשון זכר סתמית כוללת את כולם (או: "כי ככה זה היה תמיד") וככה פוגעים בנשים, ועוד יותר כשמתעקשים להמשיך עם זה אחרי מחקרים שמראים שזה פוגע בהצלחה האקדמאית של נשים, בסיכוי שיגישו קו"ח למשרה, וכו'. הגיע הזמן שמישהו עם טיפה אומץ וטיפה תבונה באקדמיה יתקן את זה כבר. חבל שעוד לא נמצא האדם הזה

כלל התלונות האלה משקפות נאמנה את השיח הסוער בסוגיה הלשונית-חברתית של שפה שוויונית-מגדרית, אך מספר התלונות בנושא זה כאמור קטן למדי – 36 בלבד, כלומר כ-0.5% אחוז מכלל התלונות, וקטגוריה זו מדורגת במקום ה-32 במצעד הטעויות. אנו משערות כי מיעוט התלונות בנושא למרות העיסוק הנרחב בו במרחב הציבורי נובע מתפיסת התופעות הלשוניות הכרוכות בו כבחירות ולא כטעויות. המגיבים שבחרו בכל זאת להתייחס לסוגיה זו סברו כנראה שבחירות לשוניות מסוימות עשויות להיות, בפני עצמן, טעות מעצבת.

5. האומנם שגיאות, או מהי שגיאה?

קורפוס התגובות שחקרנו פורס מניפה רחבה של תופעות לשוניות שכותבי התגובות בחרו לציין אותן כ"שגיאות שמוציאות מהדעת". לאורך המאמר עסקנו במאפיינים הלשוניים והתרבותיים של תופעות לשוניות אלה, שהמגיבים ציינו אותן כמרגיזות במיוחד. לגבי כמה מהן יש עניין בעצם הגדרתן כשגיאות, כיוון שהיא ממחישה את הדיאלוג המתמשך של דוברים ודוברות עם הגורמים המעצבים את תקן הלשון העברית.

מייהל (2004) הבחין בשלושה אופנים שונים שבהן נקבע מה "נכון" בשפה: "נכונות מבוססת טקסט" (textual correctness), המבוססת על מאפייני השפה של טקסט או טקסטים מכוונים; "נכונות מבוססת יוקרה" (prestige-based correctness), המבוססת על מאפייני השפה של קבוצה חברתית בעלת יוקרה; ו"נכונות פוסקנית" (prescriptive correctness), המוכתבת על ידי גופים בעלי סמכות – אם גופים שהוענקה להם סמכות מטעם המדינה, כמו בצרפתית ובספרדית, ואם אנשים או גופים שקיימת הכרה רחבה אף שבלתי רשמית בסמכותם, כמו באנגלית. מייהל גרס כי כל שימוש חברתי במושג ה"נכונות" בשפה מבוסס על שילוב כלשהו בין שלושת סוגי ה"נכונות" האלה, וכי ככלל יש חפיפה רבה ביניהם. בעבודות מאוחרות יותר מור וגפטר (מור 2020; גפטר ומור 2023) משתמשים במושגים "נורמה פוסקנית"

(prescriptive norm) ו"נורמה מנהגית" (conventional norm), המקבילים למושגי הנכונות הפוסקנית והנכונות מבוססת היוקרה של מייהל. התלונות בקורפוס שלנו מאיירות דגמים שונים של קשרים בין שלושת סוגי הנכונות האלה בשפה העברית בת ימינו, כמתואר בסעיפים הבאים.

5.1 נכונות פוסקנית – חילוקי דעות בין פוסקים

נתמקד תחילה בסוג השלישי, "נכונות פוסקנית". בישראל קיימת כמובן האקדמיה ללשון העברית, ומכאן שבשפה העברית קיימת "נכונות פוסקנית" המעוצבת על ידי גוף שהוסמך לכך מטעם המדינה. ואכן, האקדמיה ללשון היא הגוף העיקרי הקובע מה תקני בעברית כיום. היא הוסמכה לכך על פי חוק – הלוא הוא חוק המוסד העליון ללשון העברית, תשי"ג-1953. היא מציעה גוף שיטתי של החלטות, ממיונה, כתיב ותעתיק עד החלטות בדקדוק. חשוב לא פחות, האקדמיה ללשון מנגישה את החלטותיה ואת הרקע הלשוני להן באמצעות אתר האינטרנט שלה ובאמצעות מענה לשאלות הציבור ושיח עימו ברשתות החברתיות, כגון הפוסט שהוביל למחקר זה.

נציין כי האקדמיה ללשון מבססת את החלטותיה בעיקר על הצורות הלשוניות הקיימות במקורות העבריים ("נכונות מבוססת טקסט"):

עד היום, הקריטריון העיקרי שהאקדמיה מתבססת עליו בהחלטותיה הוא סימוכין היסטוריים: עצם נוכחותה של צורה לשונית במקורות העבריים המסורתיים (בעיקר התנ"ך והמשנה) הופכת אותה אוטומטית למותרת. לעומת זאת, צורות חדשות, ובכלל זה צורות הנמצאות בשימוש רחב בפי דוברים מכל השכבות החברתיות, הן על פי רוב חשודות (גפטר ומור 2023, עמ' 306)

עם זאת האקדמיה ללשון מביאה בחשבון גם רבדים מאוחרים יותר בשפה, ובפרט את העדפותיהם של הדוברים בני זמננו.²⁷

אך האקדמיה ללשון אינה הגורם היחיד הנתפס כבעל סמכות פוסקנית ביחס לשפה העברית. גם מתקני לשון שפעלו והפועלים לאורך השנים, דוגמת אבא בנדוריד ואבשלום קור ואחרים, וכן מחברי ומחברות מילונים, נתפסים כבעלי סמכות כזו. גורם נוסף בעל סמכות פוסקנית הוא עורכים ועורכות של הוצאות לאור, עיתונים

27. ראו למשל דיון והחלטה של האקדמיה ללשון לאשר את השימוש במילה "גרב" גם בלשון נקבה. ראו: ישיבה שע"א של מליאת האקדמיה ללשון העברית, י"א בתמוז תשפ"א, 21 ביוני 2021 <https://tinyurl.com/sock-gen>

ואתרי אינטרנט. לרבים מגופים אלה יש מדריכי סגנון משלהם, הנשענים בדרך כלל על כללי האקדמיה ללשון, אך גם מגדירים היכן הם סוטים מהם, בעיקר – אך לא רק – בנוגע לכללי הכתיב.

דוגמה לתופעה שגורמים פוסקניים אינם מסכימים לגביה היא הצורה בגלל ש- (כניגוד לבגלל ה-), ש-10 מגיבים ציינו אותה כטעות מעצבנת. כמה מתקני לשון, ובהם הבלשן ראובן סיוון (1985, עמ' 24), פסלו צורה זו משום שאינה מופיעה במקורות, והיא אינה נחשבת תקנית בעיני רוב עורכי הלשון; האקדמיה ללשון, לעומת זאת, קבעה כי הסוגיה הזאת "שייכת] לתחום הסגנון והניסוח" ונמנעה מלפסוק בה.²⁸ המגיבים שהתלוננו בעניין זה מקבלים את דעתם של סיוון ואחרים כי הצורה בגלל ש- שגויה, כלומר, בסוגיה זו הם אימצו את קביעתם של גורמים פוסקניים אחרים, שאינם האקדמיה ללשון העברית.

5.2 נכונות מבוססת טקסט לעומת נכונות פוסקנית

כפי שהבחין מייהל (2004), הנורמה הפוסקנית בעברית מבוססת על טקסטים מכוננים, ואף על פי כן יש שנוצרת התנגשות בין הנכונות הפוסקנית לנכונות מבוססת הטקסט. מצב מסוג זה פגשנו בדוגמה (84), המופיעה כאן שוב:

(107) כשאני אומר חמישה לחודש ואשכנזים בינוניים וסבירים מנסים לתקן אותי ביהירות ובהתנשאות, מבלי להבין שהם טועים.

המגיב אינו מרחיב בסוגיה, אך הדרך לציון ימים בחודש הנחשבת תקנית בקרב עורכי לשון וטהרני לשון היא זו שמציין מתקן הלשון אבא בנרוד (תשל"ד, עמ' 114) – שימוש באות היחס ב': חמישה בחודש, ולא לחודש. אך הצורה לחודש היא דווקא הרגילה במקרא (כגון "וַתֵּנַח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׂבִיעִי בַּשָּׁבָעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ עַל הָרִי אֲרָרָט", בראשית ח 4), וגם האקדמיה ללשון מקבלת אותה.²⁹ התלונה היא אפוא על הנורמה הרווחת בקרב טהרני לשון ("אשכנזים בינוניים וסבירים"), שנקבעה או אוששה על ידי מתקני לשון, בעוד שהאקדמיה ללשון מקבלת גם את העמדה שמציג המגיב.

28. "בגלל ש", תשובת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, 14 באוקטובר 2010 <https://tinyurl.com/hebrew-because>

29. "תאריך בחודש", תשובת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, 31 ביולי 2012, עורכן <https://tinyurl.com/hebrew-dates>, 28 בספטמבר 2017

במקרה זה אנו רואים אפוא גם הבדלי דעה מסוימים בין גורמים פוסקניים, כפי שתיארנו בסעיף 5.1, וגם התנגשות בין נורמה פוסקנית שעיצבו כמה מגורמים אלה לבין נורמה מבוססת טקסט, שמייצג המגיב.

5.3 נכונות פוסקנית ונכונות מבוססת טקסט לעומת נכונות מבוססת יוקרה
יש שהאקדמיה ללשון "מכשירה" צורות על סמך הופעתן במקורות, ובפרט במקרא (נורמה מבוססת טקסט, ועל בסיסה, נורמה פוסקנית), אך טהרנים רואים בהן טעויות כיוון שהם עצמם אינם מדברים כך (נורמה מבוססת יוקרה).
דוגמאות מסוג זה כבר פגשנו בסעיף 4.4.1, "יחס לעברית מזרחית". כמה מהתופעות שמנינו בלוח ג, ואשר המגיבים לפוסט של האקדמיה ללשון ציינו אותן כ"שגיאות שמוציאות מהדעת", כלל אינן בגדר שגיאות על פי נורמה מבוססת טקסט או נורמה פוסקנית, ובפרט על פי פסיקת האקדמיה ללשון העברית.
כך, למשל, התלונה הגורפת על השימוש בצורה היה + בינוני (למשל הייתי ישן) מתעלמת מכך שהצורה רווחת הן במקורות והן בעברית בת זמננו בהוראה של פעולה הרגלית בעבר (במשפט כמו "בקיץ שעבר הייתי הולכת לים כל יום"). גם השימוש בצורה היה + בינוני לציון פעולה נמשכת המהווה רקע לפעולה קצרה בזמן עבר ("כשהתקשרת הייתי ישן"), נמצא במקורות ולעיתים גם בספרות היפה, בייחוד עם פעלים המתארים פעולות בעלות יסוד מתמשך, כגון ישן, גר והולך (שרביט תש"ם).³⁰ כפי שצינו (סעיף 4.4.1, "יחס לעברית מזרחית"), 36 התלונות בנושא זה שנמצאו בקורפוס מתייחסות לפעלים המציינים פעולות מתמשכות. כלומר, המגיבים התלוננו ככל הנראה על צורה שהיא ותיקה ונכונה הן על פי נורמה מבוססת טקסט והן על פי נורמה פוסקנית, אולי מהסיבות הסוציולוגיות-לשוניות שדנו בהן למעלה.

דוגמה אחרת היא צורות כגון חִפְּיְתִי במקום חִפִּיתִי. צורות כאלה מופיעות במקרא פעמים רבות (למשל "קִיִּיתִי לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים וַיַּעַשׂ בְּאֲשִׁים", ישעיהו ה 4) – כלומר הן מתאימות לנורמה מבוססת טקסט; לפיכך האקדמיה ללשון אינה פוסלת אותן,³¹ והן מתאימות לנורמה פוסקנית. אך כוחה של חותמת ההכשר הזאת מוגבל, ודוברי עברית רבים תופסים צורות אלה כשגויות. עמנואל אלון (2011) העיר על כך:

30. "ישנתי או הייתי ישן? על המבנה היה + בינוני", תשובת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, 22 במרץ 2016, עודכן ב-6 באוגוסט 2017, <https://tinyurl.com/hebrew-sleeps>

31. ישיבה רכ"ח של מליאת האקדמיה ללשון העברית, י"ב בניסן תשנ"ו, 1 באפריל 1996, <https://tinyurl.com/heb-meeting-228>

הצורה קִינִית נחשבת לתקנית, אבל האם היא נחשבת לנכונה? |ההדגשות שלנו|

ואכן, הקורפוס שלנו כולל 30 תלונות על צורות כגון חִפִּיתִי. כמה מהמגיבים אף מציינים מפורשות שהם חולקים על האקדמיה ללשון בעניין זה:

(108) ניסתי שנשמע כנישאתי במקום ניסיתי (למרות אישור האקדמיה)

5.4 נכונות פוסקנית לעומת נכונות מבוססת יוקרה

סוג אחר של התנגשות מתרחש כאשר גורמים פוסקניים, ובפרט האקדמיה ללשון, מוותרים על עקרון הנכונות מבוססת הטקסט ובוחרים תחת זאת לפסוק בהתאם לצורות רווחות בחלקים שונים של ציבור דוברי העברית. יש שטהרני הלשון מוצאים את עצמם במצבים אלה בצד השני של המתרס:

(109) לצערי את רוב הטעויות שהיו מעצבנות אותי הפכתם לחוקיות (כתיב

מלא במילים כמו אמא, אמונות תפלות וכו'), אז נשאר בעיקר הקרינג'

בלי היכולת לתקן. אני לא מתכוונת לתת לכם רמזים לגבי אילו עוד

טעויות ניתן להפוך לחוקיות... 😞😓

וגם:

(110) האקדמיה ללשון העברית היא החטא בהתגלמותו. היא התחלת ההרס

של טוהר הלשון שמאפשרת להכניס ללשון את תועבת הלעז כמו:

כיף לפרגן להטריל ועוד דברי תועבה. שפה חייבת להתחדש אבל לא

להתפגל.

בין התלונות האלה על עודף מתירנות מצד האקדמיה ועל הכשרת צורות הנתפסות כשגויות בעיני המגיבים אנו מוצאים גם את התלונות על הכשרת המילה ראָשָׁה כצורת נקבה של ראש במוכּן מנהל או מנהיג של ארגון (בכך עסקנו בסעיף 4.4.3, "יחס לשפה שוויונית-מגדרית"). מ־14 מגיבים שהתלוננו על מילה זו, 4 באו בטענות לאקדמיה ללשון על שאישרה אותה. למשל, המגיבה בדוגמה (99) מאשימה את האקדמיה ב"הכשרת" הביטוי ראשת הממשלה, בזיהום השפה העברית ובהליכה "נגד כל חוקי הלשון". המילה ראשה אומנם זכתה אפוא לאישור האקדמיה, כלומר היא מתאימה לנורמה פוסקנית, אך המגיבים עצמם פוסלים אותה ומתארים אותה כלא־הגיונית ולא־עברית, כלומר, אינם רואים בה חלק מהנורמה מבוססת היוקרה.

5.5 שגיאות בפועל ובפועל

מעניין להבחין כי הרוב המכריע של התלונות במאגר שלנו אינו מתייחס לטעויות או ל"טעויות" שהן חריגה מהנורמה הפוסקנית, הנשמרת כיום בעיקר בפיהם של קריינים מקצועיים ("עברית ישראלית רשמית נורמטיבית", לפי המינוח של מטרס ושיף (2005, עמ' 151)). נראה שהנורמה שאליה מכוונים רוב המגיבים היא נורמה מבוססת יוקרה או נורמה מנהגית – גון הלשון אשר מאפיין את שפתם של דוברים משכילים ("עברית ישראלית של דוברים משכילים", Educated Israeli Hebrew, במינוח של מטרס ושיף) ואשר משמש כסמן מובהק של מעמד חברתי. נדגים זאת באמצעות תלונות במאגר העוסקות בהגייה של אותיות בכ"פ (קטגוריית-העל "שינוי הגייה כללי", ראו סעיף 4.1.2 ולוח ב). מסך כל 76 התלונות בנושא זה, תלונה אחת בלבד עוסקת בסוגיית ההגייה המסורתית של אותיות בכ"פ אחרי אותיות השימוש וכל"ב, שהיא הביצוע המאתגר ביותר, הנשמע כיום בצורה עקבית בעיקר מפיהם של קריינים מקצועיים ברדיו ובטלוויזיה.

(111) אחרי אותיות השימוש לא הוגים אות דגושה

לעומת תלונה יחידה זו, 50 תלונות עוסקות בהגיית אותיות בכ"פ שלא בהקשר של אותיות השימוש (כגון התלונה "בג"ד כפ"ת בראש מילה רפות"), ורוב המתלוננים מזכירים את ההגייה של מילים ספציפיות, כגון **בִּיקֶשְׁתִּי** במקום **בִּיקֶשְׁתִּי וְלִכְנֹץ** במקום **לִכְנֹץ**. התופעה בכלל, והדוגמאות המוזכרות בתלונות בפרט, מאפיינות סגנון דיבור המיוחס לדוברים משכילים פחות, אשר אינו עולה בקנה אחד עם הנורמה מבוססת היוקרה, כפי שהיא נתפסת על ידי המגיבים. מקרה מיוחד, שזכה ל-25 תלונות, הוא תיקון-היתר המתבטא בהגייה של פ"א רפה לאחר התחילית המיודעת ב- בצורות כגון **בִּפּוּעַל** או **בִּפּעַם** (ראו גם דוגמה 12).

(112) הרבה, הכל! אבל הכי הרבה טעות נפוצה כל כך שלצערי מגיעה גם למקומות שמצפים מאנשים להיות דוברי שפה רהוטה ונכונה: בפועל, ולא בפועל. צורם לי שכתבים, פרשני חדשות, קרייני חדשות (בעיקר בטלוויזיה), מורים, מנהלי בית ספר – כל אלה טועים ובטוחים שהם מדברים בשפה גבוהה יותר 🙄🙄🙄

(113) כשמישהו מעז לתקן אותי כשאני אומרת "בפועל" עם דגש בפ' Bapoal ומתקנים אותי לִבּוּפּוּל אתם לא מבינים חצופיםססם

תגובות (112) ו-(113), וכמוהן גם תגובות נוספות, ממחישות את המתח שבין הנורמה הפוסקנית לנורמה מבוססת היוקרה: דוברים המכוונים לנכונות פוסקנית

(וביתר שאת כתבים וקריינים המזוהים עם הנורמה הפסקנית) טועים, ובכך יוצרים נורמה מבוססת יוקרה שבה הנורמה הפוסקנית נתפסת כשגויה.

6. סיכום

התגובות לפוסט "השגיאה שמוציאה מהדעת" בדף הפייסבוק של האקדמיה ללשון העברית העניקו למגיבים כר נרחב לבטא את עמדותיהם כלפי העברית, דוברי העברית ותופעות שונות בשפה העברית. המגיבים כותבים בסגנון חופשי, משועשע ולא־רשמי, ורבים מהם מבטאים תחושות של אחווה והזדהות עם שאר המגיבים ויוצרים "קהילה קלה", בלשונם של בלומרט ווריס (2015).

המגיבים מתלוננים הן על תופעות לשוניות מסוימות והן על הידרדרות השפה באופן כללי – תלונות לגליסטיות ותלונות מוסריות, במינוח של מילריו ומילריו 2012; מביעים לעג כלפי תופעות לשוניות אלה ולעיתים כלפי אנשים שתופעות אלה קיימות בלשונם; ומתארים גם את תגובותיהם הרגשיות – שעשוע, זוועה, התמרמרות. כמה מהמגיבים ביטאו מודעות לכך ששליטה בכללי השפה התקנית היא סוג של הון תרבותי וכי טהרנות שפה משמשת ככלי לסימון קבוצות חברתיות. כך או כך, המגיבים סימנו את עצמם – טהרני העברית – כסוג של "אנחנו", ואת השוגים כ"הם".

מכיוון שהמגיבים התנסחו באופן חופשי לגמרי, נדרש ניתוח סבלני של כל אחת מהתגובות כדי לעמוד על תוכנה. מיינו את התופעות השונות שהמגיבים ציינו כשגיאות ל־89 קטגוריות־על וקבענו שכל התופעות והדרגמאות המופיעות באותה תגובה ושייכות לאותה קטגוריית־על ייקראו "תלונה". מאגר הנתונים שלנו מכיל 7,978 תלונות שהופיעו ב־5,759 תגובות מתלוננות. תופעות לשוניות, או "טעויות", מסוימות היו פופולריות מאוד וזכו למאות תלונות – מקום גבוה ב"מצעד הטעויות" שיצר הניתוח שלנו; תופעות רבות אחרות זכו לתלונות מעטות בלבד – תופעת "הזנב הארוך" (ראו תרשים א).

רוב מוחלט של התלונות עסק בתופעות לשוניות ברמת המילה: נטייה וגזירה של מילים (בעיקר פעלים); הבחנה סמנטית בין מילים; מין וקדוקי. מספר קטן יותר של תלונות עסק בתופעות הקשורות לאורתוגרפיה, בעיקר שגיאות כתיב ומוסכמות בעניין כתיב מלא/חסר. מספר קטן יחסית של מגיבים ציינו תופעות תחביריות.

בחרנו לסווג את חלק הארי של התופעות הלשוניות ש"זכו" למספרי התלונות הגבוהים ביותר (ראו לוח ב) לשתי קבוצות עיקריות, שכל אחת מהן כללה מגוון תופעות לשוניות. קבוצה אחת כללה תופעות של צמצום לשוני, הן מורפולוגי

והן לקסיקלי. לקבוצה זו שייכות למשל התלונה על צורות דוגמת **אני יגיד** – צמצום מורפולוגי של צורת העתיד המדבר **אגיד**; והתלונה על השימוש במילה **להשכיר** גם במשמעות של **לשכור** – דוגמה של צמצום לקסיקלי. לכאורה אפשר לשער כי ההתנגדות לתופעות של צמצום לשוני נובעת מחשש מעמימות ומאי-הבנות אפשריות; אך זו כנראה אינה הסיבה העיקרית לכך, שכן הקשר השיחה או כלים לשוניים אחרים מספקים בדרך כלל את המידע הנדרש. ואכן, המגיבים אינם מבטאים חשש מאי-הבנות, אלא מתלוננים כי הטעויות מרגיזות, מעידות על בורות ודלדול השפה וחסרות היגיון.

הקבוצה השנייה כללה תופעות של מעתקים מורפולוגיים: גזירה או נטייה של צורה אחת על פי פרדיגמה אחרת מהסטנדרטית ויצירת צורה לא-תקנית. מעתקים כאלה נוצרים כנראה בעיקר בעקבות אנלוגיה, כגון הטיה של פועל מגזרה אחת על פי הפרדיגמה של גזרה אחרת. התלונה הנפוצה ביותר בקבוצה זו היא על הצורה **למלות** – הטיית פועל מגזרת נחי ל"א על פי גזרת נחי ל"ה. רבות מן התופעות האלה ניתנות לתיאור כביטול של צורות יוצאות דופן והתאמת הנטייה של פועל או מילת יחס לפרדיגמות שכיחות יותר (למשל **יושנת** במקום **ישנה**). על נטייה זו להסדרה ולפישוט של המערכת עמדו גם דוכנוב ומור (תשע"ב).

לצד הניתוח הלשוני של התופעות שהופיעו בתלונות, בדקנו גם את מאפייניהן הסוציולשוניים. זיהינו שלוש סוגיות רלוונטיות העולות מן השיח: יחס ל"עברית מזרחית", להשפעת הלועזית ולשפה שוויונית-מגדרית.

ההתייחסויות המפורשות לעדות או למאפיינים עדתיים היו מעטות ביותר. מעיון קרוב בתלונות על תופעות לשוניות המזוהות בספרות המחקר כמאפיינים של "עברית מזרחית", נראה כי ההתנגדות להן נובעת משילוב בין שלושה גורמים – זיהוין עם קבוצה חברתית שונה מזו של המגיבים; זיהוין כאופייניות דווקא ל"עברית מזרחית", אף אם הדבר אינו נאמר במפורש; והתנגדות לצורות לשוניות אלה עצמן. המגיבים התלוננו גם על השפעת שפות אחרות על העברית. רק מיעוט מהתלונות בנושא זה נגעו לשימוש במילים לועזיות, ואילו הרוב עסקו בתופעות של תרגומי שאילה, מתוך הבנה כי גם צירופים של מילים עבריות עשויים לשקף את הדקדוק ואת דרכי יצירת המילים של שפות אחרות. מספר התלונות על שימוש במילים לועזיות ובתרגומי שאילה גם יחד קטן יותר ממספר התלונות על הגייה או נטייה משובשת של מילים לועזיות; נראה שדוברים רבים השלימו עם השימוש במילים לועזיות כל עוד הן נהגות ונטויות בצורה הנכונה.

התלונות בסוגיה של שפה שוויונית-מגדרית התמקדו בצורות החורגות מן הדקדוק העברי המסורתי או מן האורתוגרפיה המקובלת, וציינו צורות כגון "ראשת" –

וצורנים כפולים הכוללים נקודה שלא בסוף משפט (כגון "כותבים.ות"). המגיבים לא ביטאו התנגדות מפורשת להנכחה שוויונית של המינים בשפה; גם כאן ההנמקה נוגעת בעיקר למה שנתפס כפגיעה ביפי השפה ובמאפיינים המסורתיים שלה ולצורות הנתפסות כחסרות היגיון.

ניתוח התופעות הלשוניות שהמגיבים ציינו כ"טעויות שמוציאות מהדעת" הציף גם את השאלה מה בעצם נחשב לשגיאה בעיני ציבור המגיבים ומהו התקן שהפרתו תיתפס בעיניהם כמקוממת. כאן נדרשנו למושגי הנכונות מבוססת הטקסט, הנכונות הפוסקנית והנכונות מבוססת היוקרה של מייהל (2004) ולמושג הנורמה המנהגית של מור (2020) וגפטר ומור (2023). מצאנו כי תלונות שונות של המגיבים שיקפו יחסים שונים בין שלוש תפיסות הנכונות האלה. הבחנו כי תלונות שיצאו מנקודת מבט פוסקנית ביטאו הישענות על גורמי סמכות שונים – לעיתים האקדמיה ללשון העברית, לעיתים גורמים פוסקניים אחרים. תלונות אחרות יצאו נגד גורמים פוסקניים לטובת נכונות מבוססת טקסט או מבוססת יוקרה.

חלק הארי של התלונות לא התייחס לחריגה מן הנורמה הפוסקנית המוקפדת ביותר, הנשמרת כיום בעיקר בפי קריינים מקצועיים, אלא לחריגה ממאפייני השפה של דוברי עברית משכילים מן השורה. גם כאשר המגיבים אינם חולקים על הנורמה הפוסקנית או מתווכחים עימה, התופעות הלשוניות שמוציאות אותם מן הכלים הן חריגות מנכונות או מנורמה מבוססת יוקרה.

רשימת הקיצורים

אור 2016 = יאיר אור, בוראים סגנון לדור: האמונות והאידיאולוגיות של מתכנני הלשון העברית בארץ ישראל, תל אביב 2016

אלג'ואו 1985 = John Algeo, "The Mirror and the Template: Cloning Public Opinion", in Sidney Greenbaum (ed.), *The English Language Today*, Oxford 1985, pp. 57–64

אלון 2011 = עמנואל אלון, "האם יש גבולות של עברית נכונה?", פנים 54 (2011), עמ' 51–55

ביל 2018 = Joan C. Beal, "'Back to the Future': The 'New Prescriptivism' in Twenty-First-Century Britain", *e-Rea* 15(2) (2018), doi: 10.4000/erea.6112

בלומרט ווריס 2015 = Jan Blommaert & Piia Varis, "Enoughness, Accent and Light Communities: Essays on Contemporary Identities", *Tilburg Papers in Culture Studies*, Paper 139, 2015

בנדויד תשל"ד = אבא בנדויד והדסה שי, מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים תשל"ד

Roey J. Gafter & Uri Mor, "Prescriptive Language Ideologies = 2023 גפטר ומור in Modern Hebrew", in Joan C. Beal, Morana Lukač & Robin Straaijer (eds.), *The Routledge Handbook of Linguistic Prescriptivism*, New York 2023, pp. 304–320

דובנוב ומור תשע"ב = קרן דובנוב ואורי מור, "בגלל שהיא ברת תוקף: שני פרטים בעברית הקדומה ובעברית הנחשבת בלתי תקנית", *העברית ס(ג-ד) (תשע"ב)*, עמ' 99–121

Theresa Heyd, "Folk-Linguistic Landscapes: The Visual Semiotics = 2014 הייד of Digital Enregisterment", *Language in Society* 43 (2014), pp. 489–514

Roni Henkin, "Sociolinguistics of Modern Hebrew", in Ruth = 2020 הנקין A. Berman (ed.), *Usage-Based Studies in Modern Hebrew: Background, Morpho-Lexicon, and Syntax*, Amsterdam & Philadelphia 2020, pp. 51–95

הנשקה 2013 = יהודית הנשקה, "על לשון הפריפריה הישראלית: בין שיבוש לשאילה", *מחקרים בלשון יד-טו* (2013), עמ' 175–186

הנשקה תשע"ו = יהודית הנשקה, "קיום ללשונה של דוברת דו-לשונית ממוצא מזרחי: בין אידיולקט לסוציולקט", *תעודה כז (תשע"ו)*, עמ' 551–568

Yehudit Henshke, "Israeli, Jewish, Mizrahi or Traditional? On = 2017 הנשקה the Nature of the Hebrew of Israel's Periphery", *Journal of Jewish Studies* 68(1) (2017), pp. 137–157

Morana Lukač, "Linguistic Prescriptivism in Letters to the = 2015 לוקאץ' Editor", *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 37(3) (2015), pp. 321–333

Morana Lukač, *Grassroots Prescriptivism*, Netherlands 2018 = 2018 לוקאץ'

Morana Lukač & Theresa Heyd, "Grassroots = 2023 לוקאץ' והייד Prescriptivism", in Joan C. Beal, Morana Lukač & Robin Straaijer (eds.), *The Routledge Handbook of Linguistic Prescriptivism*, New York 2023, pp. 227–245

Malka Muchnik, "Trying to Change a Gender-Marked Language: = 2016 מוצ'ניק Classical versus Modern Hebrew", in Julie Abbou & Fabienne Beider (eds.), *Gender, Language and the Periphery*, Amsterdam & Philadelphia 2016, pp. 26–47

- Uri Mor, "Prescriptive Activity in Modern Hebrew", in Ruth = **מור 2020א**
A. Berman (ed.) *Usage-Based Studies in Modern Hebrew: Background, Morpho-Lexicon, and Syntax*, Studies in Language Companion Series, vol. 210, Amsterdam & Philadelphia 2020, pp. 97–129
- מור 2020ב** = אורי מור, "לתולדות המאבק בין עברית ממסדית לעברית ילדית בישראל", *עיונים* 34 (2020), עמ' 9–35
- Yaron Matras & Leora Schiff, "Spoken Israeli Hebrew = **מטרס ושיף 2005**
Revisited: Structures and Variation", *Studia Semitica* 16 (2005), pp. 145–191
- John Myhill, "A Parameterized View of the Concept of = **מייהיל 2004**
'Correctness'", *Multilingua* 23(4) (2004), pp. 389–416
- James Milroy & Lesley Milroy, *Authority in Language: = מילרוי ומילרוי 2012*
*Investigating Standard English*⁴, Oxford 2012
- מלניק 2024** = נורית מלניק, "ביג דאטה והמחקר הבלשני: מבט חדש על המין הדקדוקי במערכת המספר", *בלשנות עברית* 77 (2024), עמ' 157–202
- סיוון 1985** = ראובן סיוון, לקסיקון לשיפור הלשון, ירושלים 1985
- עוזיאל 2021** = שלומית עוזיאל, מוציאה לשון, תל אביב 2021
- Steven Pinker, *The Language Instinct*, Harmondsworth 1994 = **פינקר 1994**
- Greville G. Corbett, *Agreement*, Cambridge 2006 = **קורבט 2006**
- Deborah Cameron, "Verbal Hygiene for Women: Linguistics = **קמרון 1994**
Misapplied?", *Applied Linguistics* 15(4) (1994), pp. 382–398
- Deborah Cameron, *Verbal Hygiene*, London & New York 2012 = **קמרון 2012**
(reprint of 1995 edition with new preface)
- Deborah Cameron, "Verbal Hygiene", in Joan C. Beal, Morana = **קמרון 2023**
Lukač & Robin Straaijer (eds.), *The Routledge Handbook of Linguistic Prescriptivism*, New York 2023, pp. 17–30
- David Crystal, "A Grammatical Top Ten", *The Cambridge = קריסטל 2018*
*Encyclopedia of the English Language*³, Cambridge 2018, p. 206
- שרביט תש"ם** = שמעון שרביט, "מערכת ה'זמנים' בלשון המשנה", בתוך גד ב"ע צרפתי (עורך), מחקרים בעברית ובלשונות שמיות, רמת גן תש"ם, עמ' 110–125

